LUCES DE ALÉN MAR

AS ESCOLAS DE AMERICANOS EN GALICIA

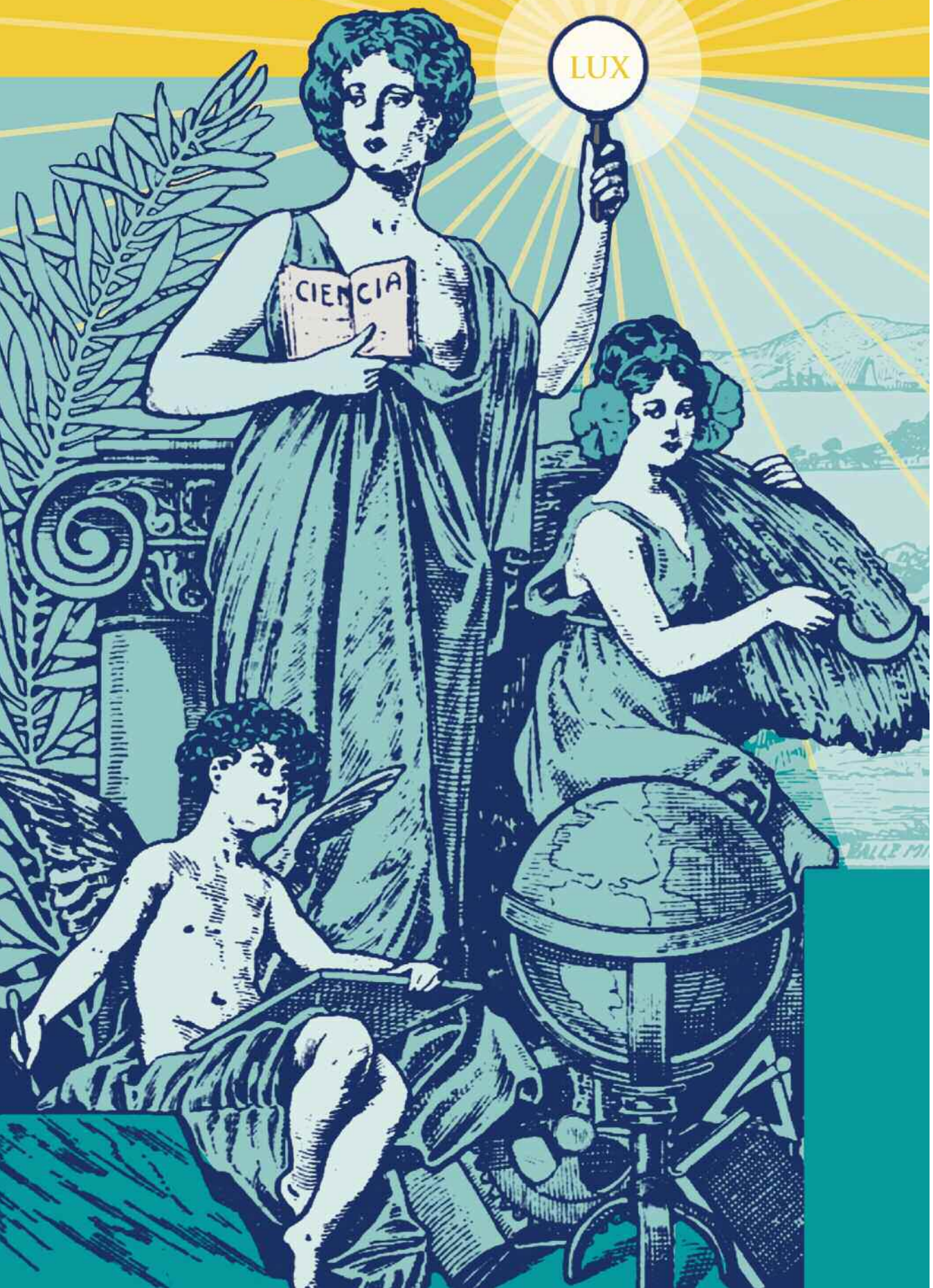

ORGANIZADORES
Arquivo da Emigración Galega.
Consello da Cultura Galega
Secretaría Xeral da Emigración.
Xunta de Galicia

COMISARIADO
Vicente Peña Saavedra

DOCUMENTACIÓN
Carolina García Borrazás
M.ª Teresa García Domínguez

AGRADECEMENTOS
- **Agrupación de Sociedades Representativas de Municipios y Parroquias de Galicia, Cuba**
- **Agrupación Instructiva de Caamouco (Ares)**
- **Asociación Centro Cultural "Libro Vivo", San Claudio (Ortigueira)**
- ***de*historia. Historia. Cultura. Patrimonio, s.l.l.**
- **Asociación Cultural "Os Pereiriños" (A Estrada)**
- **Biblioteca de Galicia**
- **Centro Galego de Artes da Imaxe (CGAI)**
- **Centro Galicia de Buenos Aires. Colexio Santiago Apóstol**
- **Concello das Pontes de García Rodríguez**
- **Concello de Lalín**
- **Concello de Vedra**
- **Federación de Asociaciones Gallegas de la República Argentina**
- **Federación de Sociedades Gallegas de Cuba**
- **Hermandad Gallega de Venezuela**
- **Instituto de Estudos Galegos Padre Sarmiento**
- **Museo Pedagóxico de Galicia (MUPEGA)**
- **Real Academia Galega**
- **Universidade de Santiago de Compostela**
  - **Biblioteca Universitaria**
  - **Arquivo Histórico Universitario**
- **Alberto Martí Villardefrancos**
- **Almudena Sánchez**
- **Guillermo Escrigas Rodríguez**
- **Henrique Dacosta**
- **Luz Paz Agras**
- **Manuel Souto López**
- **Marisé García Hermida**
- **Marta Marcos Maroño**
- **Entidades e particulares que colaboraron no proxecto da web "As escolas da emigración"**

GRÁFICA
Imago Mundi Deseño

IMPRESIÓN
Alva Gráfica

Depósito legal
C 1266-2012

ISBN
978-84-92923-38-0

© Dos textos, Consello da Cultura Galega
© Das imaxes, Arquivo da Emigración Galega
© Desta edición, Consello da Cultura Galega

LUCES DE ALÉN MAR

AS ESCOLAS DE AMERICANOS EN GALICIA

NO CENTENARIO FUNDACIONAL DAS SOCIEDADES GALEGAS DE INSTRUCIÓN RADICADAS EN AMÉRICA E DAS SÚAS REALIZACIÓNS ACADÉMICAS NAS LOCALIDADES DE PROCEDENCIA

LUCES DE ALÉN MAR E ABRENTES ESCOLARES DE ESPERANZA

Cando o lexislador precisou que unha das funcións do Consello da Cultura Galega era "a defensa e a promoción dos valores culturais do pobo galego", apuntaba tamén, sen citalos, aos valores desenvolvidos e fomentados desde as colectividades e sociedades de emigrantes, nomeadamente os acollidos en diferentes países do continente americano. Valores, iniciativas e realizacións materializadas en terras afastadas e axiña proxectadas así mesmo en Galicia, como mostra da determinación e do compromiso dos emigrados na mellora das condicións da vida e no acceso á educación e á cultura na Terra que os vira nacer.

Das deficiencias na instrución pública e das carencias educativas falaban adoito os altos índices de analfabetismo, que lastraban o desenvolvemento de Galicia e, xa que logo, polo menos nunha primeira fase, o desempeño e as posibilidades de mellora laboral e social "dos que noutras terras ten que buscar pan", na expresión rosaliana.

Foi esa a primeira preocupación das sociedades creadas pola emigración galega e así xurdiron os proxectos de construción e dotación de varios centos de escolas nos catro puntos cardinais galegos. As *escolas de americanos* foron un facho polas *luces* que difundían e proxectaban na escolarización e na formación de menores e maiores.

O Arquivo da Emigración Galega do Consello da Cultura Galega vén traballando desde os seus inicios, en 1992, na recuperación e posta en valor da memoria e dos importantes legados dos emigrantes galegos. Moi logo prestou atención ás accións solidarias e exemplarmente altruístas daqueles que financiaron, implementaron, custearon e sostiveron as construcións escolares, retribuíndo a Galicia coas remesas propiciadoras da escolarización e da instrución. Un caso único o de Galicia, por certo, na historia das colectividades de emigrantes.

Para a realización destes e doutros proxectos de recuperación, ordenación e estudo do patrimonio legado polos nosos emigrantes contou, e conta, o Consello da Cultura Galega coa colaboración e axuda da Secretaría Xeral da Emigración da Xunta de Galicia. Esta parcería fixo posible, entre outros proxectos, a catalogación das construcións escolares financiadas polos emigrantes nas catro provincias galegas e, tamén, a exposición que agora presentamos.

Luces de alén mar. As escolas de americanos en Galicia vén a subliñar, dunha parte, a dimensión da efeméride do centenario fundacional das Sociedades Galegas de Instrución radicadas en América e, doutra, as súas realizacións académicas nas localidades de procedencia dos emigrantes. Foi, polo demais, unha feliz coincidencia a circunstancia da estrea e a primeira visualización desta exposición polos participantes nas sesións de traballo realizadas polo Consello de Comunidades Galegas en Santiago de Compostela nos últimos días deste mes de xuño de 2012.

A mostra percorrerá Galicia para dar testemuño da conciencia, da determinación e do compromiso das sociedades de emigrantes e para difundir, honrar e agradecer tan nobres e exemplares iniciativas: varios centos de escolas construídas nas décadas finais do século XIX e no primeiro terzo do século XX, que tanto contribuíron á mellora educativa e ao progreso cultural de Galicia e das súas xentes.

Se quen fai o que pode e obra ben merece o recoñecemento polo seu ben facer, máis fondo ha ser o recoñecemento e o agradecemento, "na posterioridade e na Historia" –como diría Curros–, para aqueles que foron máis alá e fixeron

moito máis do esixible, construíndo, promovendo e sostendo ás súas expensas a educación, a instrución e o desenvolvemento das xentes e dos pobos; para os precursores das orientacións pedagóxicas, que xurdirían coa II República; para os que nas Cortes Constituíntes de 1933 reclamara o deputado galego Leandro Pita Romero "un recoñecemento oficial e unha manifestación de gratitude".

As *luces de alén mar* axudaron a acender moitas outras luces e propiciaron en Galicia abrentes de esperanza, agora subliñados nesta exposición, ideada para axudar a difundir, coñecer e agradecer tan instrutivo compromiso solidario ao servizo da galeguidade onte, hoxe e sempre.

Ramón Villares
Presidente do Consello da Cultura Galega

Sobran probas de que os emigrantes galegos en América deixaban o corazón na súa terra de orixe. Todos temos na retina fotografías de arrepiantes adeuses nos portos ou, na memoria, relatos literarios que falan de feridas abertas para sempre en millóns de familias. Pegadas históricas dun desgarro que aínda sufrimos, pero que tamén nos deixou unha fonda e viva chama cultural e arquitectónica en forma de escolas doadas por aqueles veciños que foron sementar Galicia á outra beira do Atlántico.

Esas escolas, moitas delas reconvertidas hoxe para outras funcións, son testemuño vivo daquel amor dos fillos para cunha terra que non lles podía garantir un futuro. Hai quen ten comparado Galicia cunha nai que non foi quen de alimentar no pasado toda a súa prole; hoxe quero engadir que, se iso é así, ben se pode dicir que os seus fillos nunca llo reprocharon e que foron capaces de loitar para mellorar as condicións de toda a gran familia galega.

Fixérono a través da mellor arma de futuro, a Educación. Para moitas rapazas e moitos rapaces nados en aldeíñas e vilas pequenas, o primeiro contacto coa instrución foi a través daquelas escolas doadas por emigrantes. E cómpre aquí lembrar que, se Galicia aínda é unha das zonas máis rurais de toda Europa, daquela, cando marchaban a América os primeiros continxentes de galegos emigrados, máis do noventa por cento da poboación residía en vilas menores. Podemos aventurarnos a dicir, entón, que nove de cada dez galegas e galegos non tiñan opción real de cursar estudos regrados.

Unha situación que se revelaba especialmente grave para as mulleres, que foron as grandes sufridoras nos procesos migratorios e seguen a ser as grandes esquecidas da diáspora. Á muller tocoulle o papel de actuar de soporte vital para a familia cando o home emigraba; e, se tiña a suposta "fortuna" de poder acompañalo, o seu papel era sempre secundario, pero non menos esforzado. Decote, a muller traballaba arreo canda o home, peor ou nada pagada, menos recoñecida social e familiarmente, e cun importante peso moral ás súas costas cando, obrigadas polas circunstancias, aquelas familias deixaban os cativos na Galicia territorial… A instrución que fixo posible a doazón dos indianos supuxo para ducias de miles de galegas a oportunidade de redimirse daquel camiño incerto e infeliz ao que as súas nais se vían abocadas.

Non é nova esta nosa inquedanza por poñer en valor o papel histórico e cultural daquelas escolas de americanos. Segundo se reflicte acertadamente no último dos paneis da exposición, xa nas sesións constituíntes da Segunda República solicitábaselle ao goberno entrante recoñecer o labor e a importancia destes centros de educación. Son moitos os testemuños neste sentido que se poden atopar en escritos e gravacións de autores de moi distinto signo e condición, no sentido de reivindicar estas pezas na súa xusta —innegablemente importante— medida.

Hoxe, eu quero facelo. Hai un valor arquitectónico nestas edificacións aínda non abondo estudado, pero que cómpre lembrar e poñer en valor. Existe, ademais, un sentido cultural e histórico que ninguén ignora, e que mesmo quedou reflectido nos debuxos do eterno Castelao, como tamén se pode ver na mostra. Pero, sen restar importancia ao anterior, o que hoxe quero salientar é a relevancia etnográfica e social destes testemuños singulares do noso pasado, que seguen presentes no noso día a día e que espertarán, sen dúbida, o interese de moitos dos galegos do futuro.

J. Santiago Camba Bouzas
Secretario xeral da Emigración
Xunta de Galicia

O COMPROMISO EDUCATIVO CO FUTURO DA TERRA

De allí ha de venirnos la luz.
MANUEL MURGUÍA

La escuela que sostenemos:
Templo y fragua.
En ella se ora por el porvenir y se forjan las ideas.
SOCIEDAD DE INSTRUCCIÓN PUENTE DE MERA

Eduquemos a los pequeños y todo cambiará milagrosamente.
FERROL Y SU COMARCA

Instruídos los niños de nuestras parroquias,
que serán los hombres del mañana,
el progreso y el auge del Distrito es seguro e indiscutible.
VIVERO Y SU COMARCA

NOS albores desta segunda década do século XXI sucamos o ecuador do treito en que se cumpre o centenario fundacional das *Sociedades Galegas de Instrución* radicadas en terras ultramarinas e das *Escolas de Americanos* custeadas por elas na Galicia metropolitana. Unha iniciativa senlleira, tanto no que fai á dinámica asociativa dos galegos no exterior, coma no tocante á historia da educación no territorio compartido en común polas distintas formacións que, dende alén mar, concorren nos procesos de articulación comunitaria e intervención colectiva no eido do ensino.

Ambos os dous procesos non son novos, senón que posúen un delongado percorrido, cuxa xénese arranca xa do solpor da primeira metade do século XVIII, na súa fase protohistórica, e do abrente dos anos oitenta do XIX, na súa etapa histórica plena. Pero foi precisamente hai agora arredor de cen anos cando a variante de intervención escolar mancomunada madureceu e se expandiu, para encamiñarse cara ás localidades que lles servían de referencia nos lugares de orixe dos seus promotores ás entidades constituídas en América. Comezaba a súa andaina daquela un dos movementos societarios de maior frondosidade entre cantos se acubillan no fardel recente do país, coetáneo doutros coma o agrarismo ou a fervenza do xornalismo local, cos que, en non poucas demarcacións, mantivo estreitos víncullos e fértiles relacións de intercambio e reforzo cooperativo. Boa proba da fortaleza e do pulo que a dinámica de integración colectiva acadou son as 546 entidades censadas da outra banda do Atlántico, que abranguen no seu radio de cobertura a meirande parte da xeografía galega, como se pode apreciar na propia cartografía desta exposición; aínda que logo, conforme tamén se amosa no mapa correspondente, a súa obra non chegase a callar na totalidade dos enclaves aos que se recoñecían adscritas.

Con independencia do desigual arraigamento e grao de materialización do labor emprendido nas distintas zonas do soar galego, estas agrupacións de alcance microterritorial tiveron a capacidade de alentar na singradura duns cinco lustros o que merece ser definido sen hipérbole, ficción nin oufanía de ningún tipo, como

a experiencia de educación e escolarización popular máis sobranceira que se rexistra na Galicia contemporánea. E iso malia que, polo regular, se desenvolveu de maneira espontánea, sen dirixismos nin tutelas macroorgánicas e adoito moi pouco coordinada, dado que case sempre o esquema atomizado se impuxo fronte a outras fórmulas de funcionamento de carácter global e unitario para a totalidade do país. Quen sabe se esa constituíu, ademais, a súa principal valencia nun espazo onde imperaba sen atrancos nin excepcións a hexemonía do minifundio.

Dende os miradoiros privilexiados do éxodo e apelando á experiencia acumulada na súa bagaxe vital, os emigrantes percibiron coa clarividencia indispensable as eivas do mundo que deixaban atrás e ás que con teimosía responsabilizaban das penurias que padecían cando tentaban buscar fóra, polo mundo adiante, a sorte que na contorna próxima da casa se lles negaba. Entre esas carencias decote aparecía a escaseza e a paupérrima calidade das escolas que algúns deles –os máis afortunados– frecuentaran con dispar asiduidade antes da partida, fornecéndoos dunha minguada preparación académica que apenas lles ofrecía oportunidades para a competencia e a mobilidade no mercado laboral das urbes transoceánicas onde se asentaban. Unha mudanza de mentalidade empezaba a aniñar nestas xentes, a cal non tardaría en precipitarse en comportamentos concretos, sempre baixo o efecto catalizador exercido polas elites cultas, partícipes da epopea. Caeron na conta entón de que, para neutralizar o andazo que os viña magoando e evitar que se repetise indefinidamente, cumpría intervir sen dilación de xeito corporativo –a única estratexia posible cando de emigrantes comúns se trataba– a prol do fomento e a prosperidade do país, principiando por favorecer aos sectores poboacionais que representaban o porvir (os "pinos novos") e recorrendo ao resorte con potencialidades semiprodixiosas de seu (a educación) para –ao entender deles– propiciar o cambio degoirado. E así o fixeron cando as circunstancia resultaron acaídas para acometer o proxecto.

Dese esforzo colectivo xurdiron cando menos 250 establecementos escolares, que se repartiron de maneira heteroxénea polas parroquias e os concellos de Galicia. Nalgunhas zonas densificouse ostensiblemente a concentración de equipamentos docentes, como ocorreu na franxa norte das provincias da Coruña e Lugo, con extensas incursións cara ao interior desta última, ou nos lugares centrais da primeira con prolongacións aos municipios limítrofes da de Pontevedra.

Con estas áreas exuberantes contrastan outras ermas en dotacións para ensino procedentes das microcolectividades de América, como a vertente oriental das provincias de Lugo e Ourense, con amplas ramificacións contra as comarcas do eixe nodal da primeira e meridional da segunda, e tamén varias illas espalladas polas outras dúas circunscricións provinciais, como patentiza o mapa que se acompaña.

Pero por riba dos recontos, frecuentemente provisorios, sobresaen os perfís duns *planteis* escolares que os patrocinadores devecían por empapar de atributos modernos, segundo testificaban nas súas declaracións programáticas. E así o consumaron, non poucas agrupacións, cando lograron reunir os recursos necesarios. A mostra máis contundente desta vontade renovadora atopámola no variado repertorio de edificios que erixiron para albergar os seus *templos de saber*, dende os máis modestos e accesibles até os máis monumentais, rutilantes e onerosos. Con todo, a modernidade proclamada non fica exclusivamente cinguida ao parque inmobiliario. A carón del figuran os idearios pedagóxicos inspiradores do quefacer diario nas aulas; os renovados e, por veces, híbridos e funcionais plans de estudos; os materiais de ensinanza inusitados nas escolas do seu tempo; o corpo profesoral cualificado que arreo propugnaban; a concepción aplicada, práctica e utilitaria do ensino que preconizaban; a metodoloxía didáctica de novo cuño pola que avogaban; as actividades e institucións complementarias que paralelamente ensaiaban; a implicación acotío dos escolares coa veciñanza; a apertura á vida e ao mundo; o compromiso coa Terra e o seu porvir, entre outros aspectos que cabería citar con algo máis devagar. Refachos de aire fresco para unha escola que naquel contexto permanecía ancorada en moldes vellos e dormente de costas ao futuro. Porén, non todos cantos cohabitaron cos colexios dos *americanos* quixeron velos así. Houbo entón voces e pareceres que se cruzaron entre o eloxio afervoado e a crítica aceda. O pouso do tempo acabou por poñer a cada quen no sitio do que era merecente.

Os galegos de hoxe en día, nacidos acó e acolá, continuamos a ser beneficiarios dunha forma máis que simbólica desa actuación solidaria e xenerosa empeñada en trenzar horizontes esperanzadores cos fíos sempre sutís e engaiolantes do nobelo da educación. Un legado inesgotable para as vindeiras xeracións. Unha lección viva e positiva dun pasado imperecedoiro para un presente que se actualiza en cada amencer. Que prosiga a iluminar como ben patrimonial rendible, facho de luz e sinal de identidade colectiva dun pobo, os vieiros do mañá co fulgor ardente que noutrora lle imprimiron os seus mentores, nestas xeiras bretemosas de incerteza.

Persuadidos por estes pensamentos, dende hai varios anos vimos traballando no Arquivo da Emigración Galega do Consello da Cultura Galega co apoio da Secretaría Xeral da Emigración na elaboración do inventario e na catalogación das escolas dos emigrantes en Galicia. Froito do labor feito até o momento é a exposición que acompaña o presente catálogo. E tamén o sitio web http://mapas.consellodacultura.org/escolas/, en proceso de construción, onde pode verse un adianto dos resultados que se van obtendo. Fonda gratitude, como cabo deste limiar, para as dúas institucións que dan abeiro ao proxecto.

Vicente Peña Saavedra
Comisario da Exposición

ÍNDICE

15 **Os piares humanos do éxodo**

17 **Pioneiros: a filantropía docente dos indianos galegos**

20 **Asociacionismo e instrución en destino: do prealbar á actualidade**

22 **Cos ollos na Terra**
O compromiso colectivo nacente
23 Panorama do ensino en Galicia

25 **Xénese e floración das sociedades microterritoriais**

29 **Semente educativa para tempos novos**

32 **As raiolas alumean a aldea**

35 **Templos de saber**
36 A Coruña
37 Lugo
38 Ourense
39 Pontevedra

40 **Enxoval, programas e textos**

44 **O día a día nas clases**
Intra muros
46 Extra muros

48 **Algo máis que centros escolares**

49 **Voces e reaccións coetáneas**

51 **Polo ben público e do Estado**

53 **Actualidades e porvires**

55 **Final sen fin: as derivas dun patrimonio comunitario**

Os piares humanos do éxodo

Na Galicia do solpor do século XIX e do abrente do XX, a emigración deixou sentir a súa pegada sobre todas as esferas da realidade social do país, desde o manto da súa paisaxe até a nervura da súa cerna. E favoreceu procesos de mudanza en todos os recantos da Terra. Non podía ocorrer doutro xeito tratándose dun fenómeno de extraordinarias magnitudes, que de 1881 a 1936 orixinou arredor de millón e medio de saídas de efectivos humanos.

La sangría de la emigración gallega no se detiene ni menos se corta... cientos de hombres y ¡ay! también mujeres, abandonan uno y otro día, los patrios lares, en su anhelo de buscar en el Nuevo Mundo la prosperidad, el bienestar anhelado.

El Eco de Galicia, Bos Aires, 1901.

Emigrantes embarcando no porto da Coruña, c. 1915

Barco de emigrantes cara a América, c. 1945

Porto de Vilagarcía

Barco con emigrantes fondeado na baía da Habana

Emigrantes embarcando no porto de Vigo, c. 1910

Inmigrantes chegando a Bos Aires, c. 1920

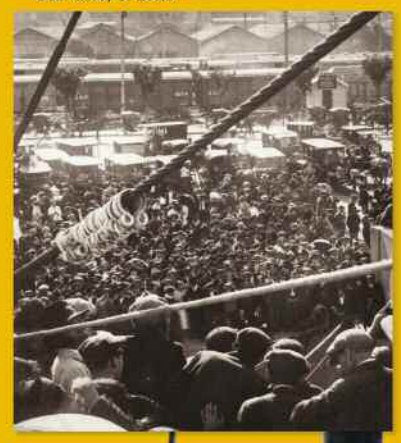

Porto da Habana, 1908

Os piares humanos do éxodo

Una de las regiones que más padecen con la emigración es Galicia, la tierra azotada por los caciques, la que sufre todos los males y todas las injusticias con resignación y mansedumbre, la que es abandonada por sus hijos […]. La emigración, digan lo que quieran los partidarios de ella, es funesta para España porque esa juventud que viene á América es elemento poderoso de vida que pierde aquel país.

Mercedes Vieito Bouza, *Galicia,* A Habana, 1905.

Cuberta do apropósito lírico-dramático *Non máis emigración*, de Ramón Armada Teijeiro, primeira zarzuela galega representada en América. A Habana, 1885-1886

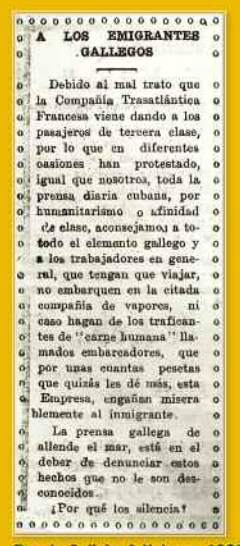

A LOS EMIGRANTES GALLEGOS

Debido al mal trato que la Compañía Trasatlántica Francesa viene dando a los pasajeros de tercera clase, por lo que en diferentes ocasiones han protestado, igual que nosotros, toda la prensa diaria cubana, por humanitarismo o afinidad de clase, aconsejamos a todo el elemento gallego y a los trabajadores en general, que tengan que viajar, no embarquen en la citada compañía de vapores, ni en caso hagan de los traficantes de "carne humana" llamados embarcadores, que por unas cuantas pesetas que quizás les dé más, esta Empresa, engañan miserablemente al inmigrante.

La prensa gallega de allende el mar, está en el deber de denunciar estos hechos que no le son desconocidos.

¿Por qué los silencia?

***Eco de Galicia*, A Habana, 1920**

Emigración galega cara a América

	A Coruña	Lugo	Ourense	Pontevedra	Galicia	España
1881-1890	77.899	11.984	5.193	61.920	156.996	399.483
1891-1900	73.599	20.193	24.369	61.857	180.018	491.320
1901-1910	117.919	85.998	116.239	79.908	400.064	1.050.037
1911-1920	135.860	99.082	133.924	92.065	460.931	1.209.795
1921-1930	79.489	63.311	70.000	77.700	290.500	777.778
1931-1936	12.598	10.035	11.095	12.315	46.043	123.275
TOTAL	497.364	290.603	360.820	385.765	1.534.552	4.051.688

Fonte: A. Eiras Roel, 1993

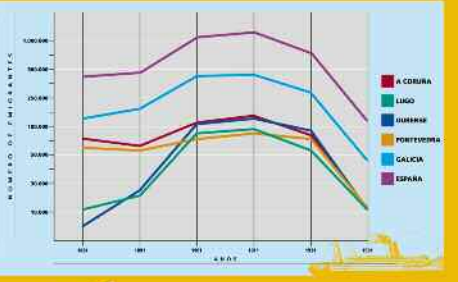

Pero la emigración […] es también un progreso de los hombres; dáles la vista de otros mundos, nuevas ideas, principios más expansivos y sentimientos más delicados y tiernos; en una palabra, los hace más humanos y doblemente entusiastas de la perdida patria.

Ramón Castro López, *La emigración en Galicia*, A Coruña, 1923.

Neno emigrante que perdeu o barco na Coruña; máis tarde embarcaría no porto de Vigo, 1960.
Foto de Alberto Martí

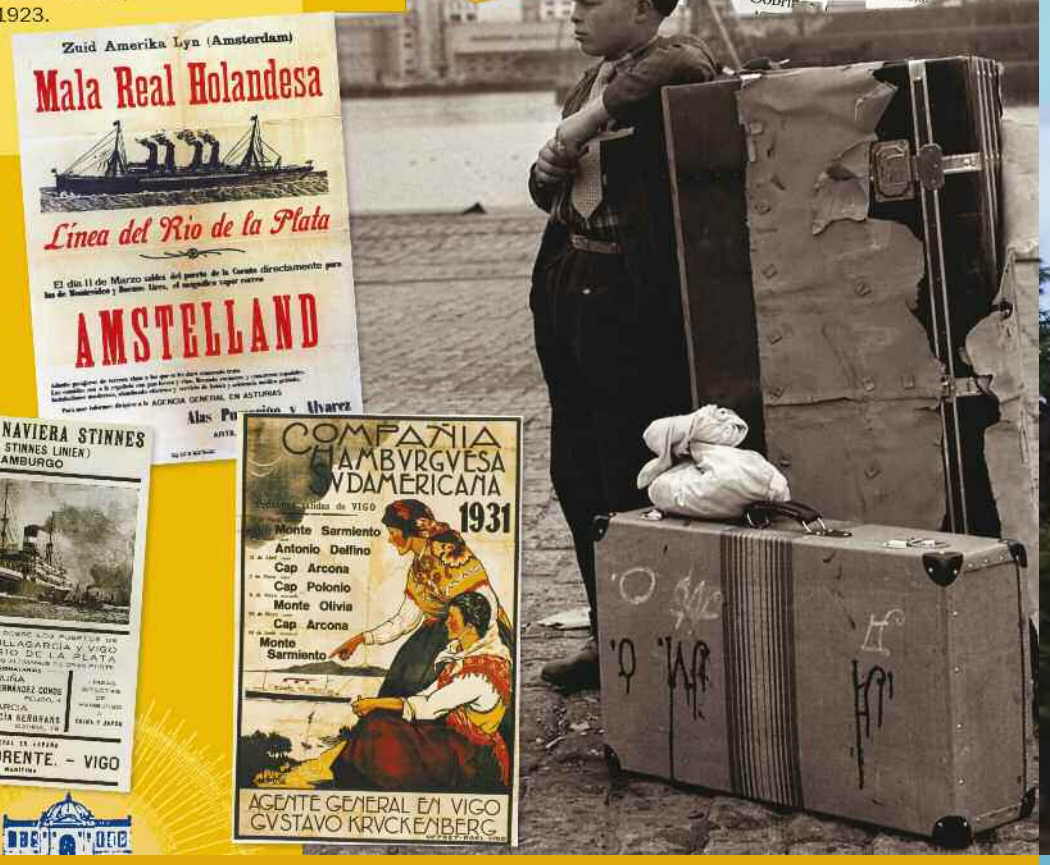

Pioneiros: a filantropía docente dos indianos galegos

Cando menos dende comezos do século XVII, os galegos do exterior non deixaron de enviar remesas destinadas á mellora da oferta escolar nas súas localidades de procedencia. Pero esta acción intensificouse de maneira moi notoria a partir das décadas finais do XIX e durante o primeiro terzo do XX, mantívose latente e tenue, pero activa e por veces escintilante, até os nosos días.

Van siendo ya legión en Galicia los filántropos ilustres que dejan sentir los beneficios de su generosidad á sus paisanos, impulsados tan solo por el deseo de practicar el bien. En pocos años han podido registrarse donaciones tan espléndidas como la de Blanco, que fundó un instituto en Ceé; como la de Da Guarda, que regaló edificios para Instituto, escuelas y templos en Coruña; como la del marqués de Amboage, que legó una millonada para librar del servicio militar á los ferrolanos; como la de Policarpo Sanz, que dejó su fortuna á Vigo; como la de García Barbón, que funda magníficas escuelas en Verín y en Vigo, repara los caminos de su pueblo, subvenciona obras de carácter público y costea la reparación de templos.

Galicia. Revista Semanal Ilustrada, A Habana, 1902.

José García-Barbón y Sola

Generoso, José e Benito Barcia Boente

Rogelio García Yáñez e a súa dona

Colexio San José, Verín

Escolas Barcia, Padróns, Ponteareas

Escolas Concepción Yáñez, Ramirás

Irmáns Jesús e Juan María García Naveira

Estatua de Eumenio Ancochea Boscossi

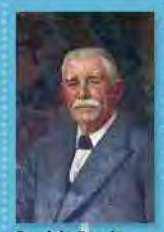
Remigio Ramón Nieto Otero

Escolas Hermanos García Naveira, Betanzos

Colexio Santa Leonor, A Pobra de Trives

Escolas Nieto, Lavadores (Vigo)

Fernando Blanco de Lema

Pedro Murias Rodríguez

Estatua de Pedro Murias Rodríguez

Escola Agrícola Pedro Murias, A Devesa, Ribadeo

Colexio da Fundación Fernando Blanco de Lema, Cee

Pioneiros: a filantropía docente dos indianos galegos

Que con dichos bienes y sus productos funden en mi pueblo natal y casa en que nací un Colejio de primera y segunda enseñanza que se dará gratuita hasta donde alcanzen los proventos de mi caudal.

Testamento de Fernando Blanco de Lema y Suárez Prieto, A Habana, 1875.

Deseoso del mayor adelantamiento agrícola de mi patria, es mi voluntad contribuir á él, fundando un establecimiento y Escuela Agrícola en mi país, el cual forzosamente ha de crearse dentro de los límites de la parroquia de Santa Eulalia de la Devesa […]. La fundación de esta Escuela ha de ser la misma en cuanto sea posible, que la de la Colonia Agrícola de Ruysselede en Bélgica.

Testamento de Pedro Murias y Rodríguez, A Habana, 1892.

Juan Varela Grande

Guillermo Álvarez Pérez

José Carrera Fábregas

José Policarpo Sanz

Escola de Limodre, Fene

Escolas República Argentina, Cortegada

Escola de Artes e Oficios José Carrera, Corcubión

Instituto Santa Irene, Vigo

Placa homenaxe a Abdón Alonso Alonso

Placa de Antonia Trobo y Rodríguez

Escola da Fundación Petrópolis, Estás, Tomiño

Grupo escolar de Galdo, Viveiro

Escola de Chavín, Viveiro, financiada por Manuel Seara Martínez

Escola de Moldes, Boborás, construída por José Lamas García e Concepción Carmona de Lamas

Escola de nenas de Sedes, Narón, financiada por Francisco Sabín Teijeiro

Escola de San Román de Vilaestrofe, Cervo, legado de Manuel Candía López

Pioneiros: a filantropía docente dos indianos galegos

DOAZÓNS ESCOLARES DOS INDIANOS I PROVINCIA DA CORUÑA

CONCELLO	INDIANO	PAÍS DE EMIGRACIÓN	PERÍODO*
Ares	Gaspar Vizoso Cartelle	Cuba	século XX
Baña, A	Rafael Díaz	Perú	século XIX
	Jacinto Rodríguez	Cuba	século XX
Betanzos	Juan M.ª e Jesús García Naveira	Arxentina	século XX
	Manuel Naveira González	Arxentina	século XX
Boqueixón	Manuel Sinde	Arxentina	século XX
Cee	Fernando Blanco de Lema	Cuba	século XIX
Corcubión	José Carrera Fábregas	Arxentina	século XX
Coruña, A	José Salgado	Arxentina/Uruguai	século XIX
Fene	Juan Varela Grande	Cuba	século XX
Ferrol	Eugenio Durán López	México	século XX
Malpica de Bergantiños	Anselmo Villar Amigo	Arxentina	século XX
	Francisco Villar Carracedo	Arxentina	século XX
Mañón	Francisco López de Estrada	México	século XVII
Melide	Mateo Segade Bugueiro	México	século XVII
Mugardos	Francisco Vizoso Cancela	Cuba	século XX
Muros	Simón Cambeiro Sande	Cuba	século XX
Narón	Francisco Sabín Teijeiro	Cuba	século XX
Neda	Manuel García	Cuba	século XX
Negreira	Emilio Baladrón	Cuba	século XX
Ortigueira	Vicente Lorenzo Vale	Cuba	século XX
Pino, O	Ramón e José Beis Sada	Cuba	século XX
	Francisco García Naveiro	Cuba	século XX
Rianxo	Vicente Vidal	Cuba	século XX
Santiago de Compostela	Frai Diego de Hevia	México	século XVII
	Alonso de la Peña Rivas y Montenegro	Perú	século XVII
	Mateo Vázquez	Perú	século XVII
	Gumersindo Busto	Arxentina	século XX
	Benito Novoa y Salgado	México	século XVII
Zas	Manuel M.ª Pose	Arxentina	século XX

DOAZÓNS ESCOLARES DOS INDIANOS I PROVINCIA DE LUGO

CONCELLO	INDIANO	PAÍS DE EMIGRACIÓN	PERÍODO*
Baralla	Tomás López	Arxentina	século XVIII
	José M.ª e Pedro Álvarez Saavedra	Arxentina	século XX
Cervo	Manuel Candía López	Arxentina	século XX
	José M.ª Fernández Montenegro	Arxentina	século XX
Fonsagrada, A	Luis Rico	Uruguai	século XIX
Foz	Pascual Villapol	Perú	século XVIII
Ourol	Vicente Casabella	Cuba	século XX
Ribadeo	Benigno Rodríguez-Arango y Mon	Perú	século XVIII
	Pedro M.ª e Juan Moreno Ulloa	Arxentina	século XIX
	Clemente Martínez	Arxentina	século XX
	José Acevedo Martínez	Cuba	século XX
	Pedro Murias Rodríguez	Cuba	século XX
	Jesús Rodríguez Murias	Cuba	século XX
	Pedro Martínez Rego	Panamá	século XVI
Sarria	Balbina Rodríguez de Alonso	Cuba	século XX
Sober	Belarmino Fernández Iglesias	Brasil	século XX
Trabada	Antonio Díaz Maseda	México	século XVIII
Vilalba	Manuel Peña Vidal	Cuba	século XX
	Agustín López Arias	Cuba	século XX
Viveiro	Vicente Abadín García	Cuba	século XX
	Manuel Seara Martínez	Cuba	século XX
	Melitón Cortiñas Rodríguez	Cuba	século XX
	Antonia Trobo y Rodríguez (parente en Cuba)	Cuba	século XX

DOAZÓNS ESCOLARES DOS INDIANOS I PROVINCIA DE OURENSE

CONCELLO	INDIANO	PAÍS DE EMIGRACIÓN	PERÍODO*
Allariz	Claudio Conde	Cuba	século XX
Boborás	José Lamas García	México	século XX
Carballiño, O e Cea	Irmáns Prieto Pereira	Cuba	século XX
Celanova	Domingo de Araújo Ferraz	Perú	século XVII
Coles	Ramón Varela Novoa	Cuba	século XX
Cortegada	Diego Fermín de Vergara	Colombia	século XVIII
	Guillermo Álvarez Pérez	Arxentina	século XX
Ourense	Alonso de Santana	Bolivia	século XVII
	Pablo e Antonio Abad Rodríguez	Arxentina	século XX
	Angela Santamarina de Temes (parentes)	Arxentina	século XX
Pobra de Trives, A	Eumenio Ancochea Boscossi	Arxentina	século XX
	Antonio Rodríguez Álvarez	Cuba	século XX
	Paulino Méndez	Cuba	século XX
	Manuel Rodríguez Álvarez	Estados Unidos	século XX
Punxín	Benigno Quiroga Fernández	Chile	século XX
Ramirás	Rogelio García Yáñez	Arxentina	século XX
Verín	José García Barbón y Sola	Cuba	século XX
	José André Álvarez	Arxentina	século XX
Vilamarín	Constantino Añel González	Cuba	século XX

DOAZÓNS ESCOLARES DOS INDIANOS I PROVINCIA DE PONTEVEDRA

CONCELLO	INDIANO	PAÍS DE EMIGRACIÓN	PERÍODO*
Agolada	Francisco Oro Meire	Cuba	século XX
	Pilar Martínez	Arxentina	século XX
Baiona	Lorenzo de la Carrera y Leal	Arxentina	século XVIII
	Francisco Prieto	México	século XVIII
Bueu	Francisco Nogueira	Uruguai	século XX
	José Novas Regueira	Estados Unidos	século XX
Caldas de Reis	Pedro Acuña Malvar	Arxentina	século XIX
	Fermín Mosquera	Arxentina	século XX
Cangas	José Félix Soage	Arxentina	século XX
Cotobade	José Lamas Pallas	Brasil	século XX
	Casimiro Gómez Cobas	Arxentina	século XIX
	Manuel Couceiro Vidal	Perú	século XVIII
Estrada, A	Ramón Gambino	Arxentina	século XX
	Luis Cerviño Beltrán	Arxentina	século XX
Forcarei	Manuel e José García	Arxentina	século XIX
Fornelos de Montes	Domingo da Laxe González	México	século XVIII
Gondomar	Manuel Losada Carrera	Arxentina	século XX
Guarda, A	Vicenta Rodríguez Cachada (parentes)	Porto Rico	século XIX
Lalín	Manuel, Antonio e Benito González Gamallo	Arxentina	século XX
	Marcelino Otero	Arxentina	século XX
	Gumersindo Asorey Blanco	Arxentina	século XX
Lama, A	Domingo Laxe González	México	século XVIII
	Manuel Barreiro Cabanelas	Brasil	século XX
Marín	Narciso Orelo García	Arxentina / Chile	século XIX
	Narciso Nores Salgado e familia	Arxentina / Chile	século XIX
	José Trasande Vicente	Arxentina	século XX
Meis	Ignacio Arcos Ferrand	Uruguai	século XX
Moaña	Juan Antonio Rosales	Guatemala	século XVIII
Moraña	Blas Camino	Perú	século XIX
	Manuel Blanco Bugallo	Guatemala	século XVIII
Neves, As	Francisco Cuntín de Araújo	Perú	século XVIII
Poio	Domingo Antonio García Araújo	México	século XIX
Ponteareas	José, Benito e Generoso Barcia Boente	Perú	século XX
Ponte-Caldelas	Anselmo Antonio Piñeiro	México	século XIX
Pontecesures	Manuel Vicente Moure-Buela	Arxentina	século XX
Pontevedra	Jorge de Andrade	Perú	século XVII
	Casimiro Gómez Cobas	Arxentina	século XX
Portas	José Cascallar Rodríguez	Arxentina	século XX
Redondela	José Figueroa Montero	Brasil	século XX
	Benigno Fernández González	Arxentina	século XX
	Manuel Otero	México	século XIX
Ribadumia	Manuel Martínez Alfonsín	Arxentina	século XX
Sanxenxo	Alberto Jacinto de los Reyes	Filipinas	século XVII
Salceda de Caselas	Sebastián Parcero de Gil	México	século XVII
Tomiño	Abdón Alonso Alonso	Brasil	século XX
Tui	Rosendo Fernández Alonso	Brasil	século XX
	Pedro Núñez Falcón	México	século XVII
Valga	Manuel Jamardo Casal	Arxentina	século XX
Vigo-Lavadores	Remigio Ramón Nieto Otero	Chile	século XX
Vigo	Tomás A. Alonso	Uruguai	século XX
	José García-Barbón y Sola	Cuba	século XX
	José Policarpo Sanz	Cuba / E. Unidos	século XIX
	Francisco de Sotomayor	Bolivia	século XVII
	Andrés Fernández de la Rúa	Perú	século XVII
	Domingo Antonio Martínez	México	século XVII
	Genaro Garza	México	século XVII
Vilaboa	Pascual González de Parada	México	século XVII
Vila de Cruces	Domingo A. de Otero y Vermúdez	Filipinas	século XVII
	Antonio Ramos de Soto	México	século XVII
Vilagarcía de Arousa	Agustín Romero García	Uruguai	século XX
	Andrés Fernández García	Uruguai/ Arxentina/Ecuador	século XIX
Vilanova de Arousa	José María Puceiro	Arxentina	século XX

Indiano, país de emigración, concello de pertenza e século inicial da súa achega

ENSINO PRIMARIO | OUTROS TIPOS DE ENSINO | AMBOS

Asociacionismo e instrución en destino: do prealbar á actualidade

Deseando por todos los medios imaginables, que esta Real Congregación, y los caudales que tuviere se empleen en beneficio de los naturales y originarios del Reyno de Galicia, así para su educación, como para solicitarles la conveniencia que fuere proporcionada a su habilidad y circunstancias, se determina [...] se erija en esta Corte una casa decente, con las piezas correspondientes al fin de su destino, la cual sirva de hospicio para recoger en ella los niños, y muchachos naturales, y originarios de dicho Reyno, que precisamente han de saber leer y escribir para ser admitidos.

Real Cédula de la Congregación del Apóstol Santiago, San Ildefonso, 1742; México, 1768.

No vacilamos en reconocer que a la Sociedad de Beneficencia se debe, como causa primaria, el buen concepto que ante la opinión pública reconquistaron los gallegos en la isla de Cuba, y sus fundadores merecen de todos cuantos habitamos en esta tierra la mayor y más respetuosa de las consideraciones.

Waldo Álvarez Insua, "Nuestras sociedades", *El Eco de Galicia*, A Habana, 1882.

Real Congregación del Apóstol Santiago, Madrid, 1740

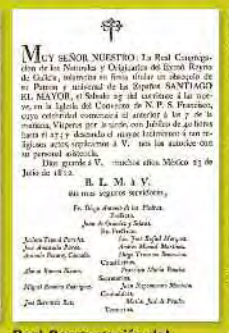

Real Congregación del Apóstol Santiago, México, 1747

***El Primitivo*, Bos Aires, 1905**

Biblioteca Rosalía de Castro, do Centro Galaico de Belém, Pará, c. 1910

Secretaria de Beneficencia de Naturales de Galicia, A Habana, c. 1910

Orfeón Ecos de Galicia, A Habana, 1909

***El Gallego* de Bos Aires (1879-1880)**

***El Eco de Galicia* da Habana (1878-1902)**

Centro Gallego de Montevideo, 1927

Centro Gallego de Bos Aires, 1921

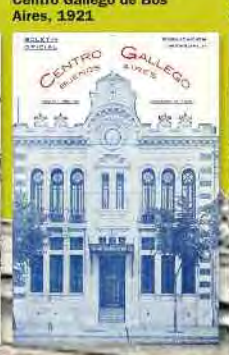

Centro Gallego de Río de Xaneiro, 1910

Sede inicial do Centro Gallego da Habana

Asociacionismo e instrución en destino: do prealbar á actualidade

As prácticas educativas na Galicia exterior, como servizo á colectividade, mantivéronse ata o presente. No seu percorrido experimentaron as variacións e adoptaron as modalidades propias de cada época, na procura de dar acaídas respostas ás demandas e necesidades dos seus destinatarios.

Proporcionar a los gallegos que carezcan de ella, sean o no socios, la instrucción primaria que es preciso para ser miembro útil de la humanidad.

Acta de Instalación, artigo 3, Centro Gallego de Montevideo, 1879.

[El Centro Galaico] tiene por fines: el socorro mutuo, el dar instrucción de lectura, escritura, contabilidad, dibujo, historia, etc. á los hijos menores de doce años de los socios; establecer cuando sea posible, una casa de salud; el facilitar colocaciones á los que no tengan en que trabajar.

Centro Galaico de Barracas al Norte, *El Eco de Galicia*, Bos Aires, 1901.

Clase de alfabetización de adultos, Casa Galicia de Bos Aires, 1921

Colexio Santiago Apóstol do Centro Galicia, Bos Aires

Grupo de alumnos da Academia "Concepción Arenal" da Delegación do Centro Gallego da Habana en Cienfuegos

Aula de informática do Colexio Santiago Apóstol, Bos Aires

Instituto Manuel Curros Enríquez da Casa de Galicia de Montevideo, c. 1970

Colexio Castelao da Hermandad Gallega de Venezuela, 2008

Cos ollos na Terra.
O compromiso colectivo nacente

En 1882 os veciños de San Sebastián de Devesos (Ortigueira) residentes na Habana contribúen a sufragar as obras de construción do cemiterio da súa parroquia. Un ano despois, fano os de San Claudio, freguesía do mesmo concello, os cales realizaron a partir de 1893 subscricións para axudar a custear as festas patronais.

O modelo foi seguido, entre algúns outros, polos fillos de San Martiño de Cerdido (1885) e polos do Valadouro (1887). E decontado polos de San Miguel de Reinante, A Baña, As Somozas, Neda, Ares, Betanzos, Ribadeo, Santalla de Vilameá (A Pontenova), Senra (Ortigueira), Recemel (As Somozas), Marín, Merza (Pontevedra), Ces (Ourense), Fragas (Campo Lameiro), As Grañas do Sor (Mañón), San Xulián da Devesa (Ribadeo), etc. Cun aparente maior grao de formalidade nominal xorden a "Sociedad Hijos de Rois" (Rosario, 1888) e o "Centro de Saviñao" (Rosario, 1892), aínda que ambas de curto percorrido.

Crear una sociedad que arbitre fondos para encauzar la agricultura por los senderos modernos y fundar algunas industrias que den más vida y prosperidad a aquel pueblo y sus limítrofes.

"Lo de 'El Valle de Oro'", *Galicia Moderna*, A Habana, 1887.

Hospital-asilo de Vilalba

Proxecto para a construción do hospital-asilo de Lalín

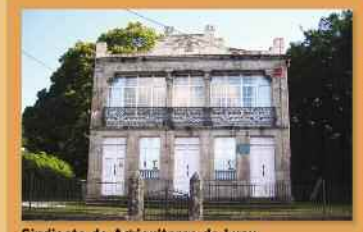
Sindicato de Agricultores de Luou

Cemiterio civil de Ares, 1916

Sociedad de Agricultores de Cristiñade "La Antorcha", 1923

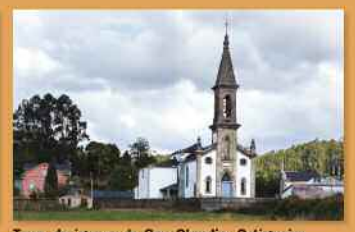
Torre da igrexa de San Claudio, Ortigueira

Casa do Pobo de Salvaterra

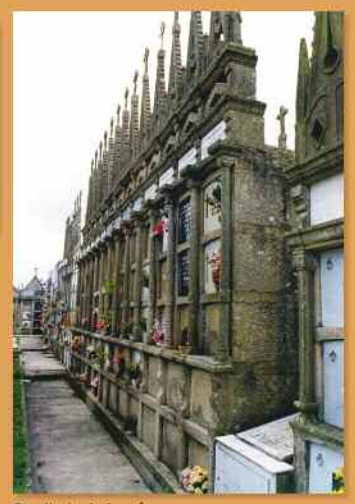
Cemiterio de Lanzós

Fonte no adro de Bastavales, Brión

Cos ollos na Terra.
Panorama do ensino en Galicia

Para moitas das xentes que permanecían na Galicia do declinar do século XIX e do alborexar do XX, ler, escribir e contar adoito eran habilidades académicas superfluas ou de escaso valor utilitario para desenvolverse na vida. Á inversa ocorría para a maioría dos que se ausentaban a probar sorte fóra dos seus lares nativos, asentados polo regular en núcleos urbanos. Cando alí se atopaban, recoñecían a importancia das destrezas que a escola lles fornecía e proclamábano abertamente, comunicándollelo aos seus conveciños que aínda non emigraran, a fin de que se preparasen de maneira acaída.

Cee, c. 1912

Ferreira do Valadouro, 1910

Ortigueira, 1910

Viveiro, 1913

Devesos, c. 1912

Arredores de Lugo, c. 1915

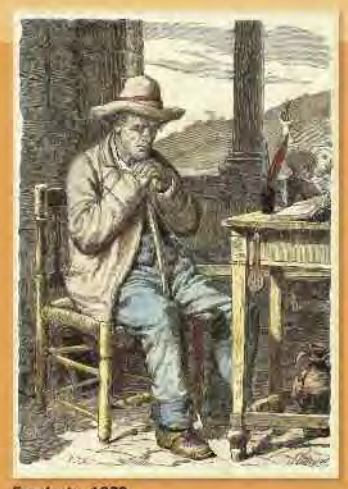
Escolante, 1879

Recreación dunha escola de ferrado (MUPEGA)

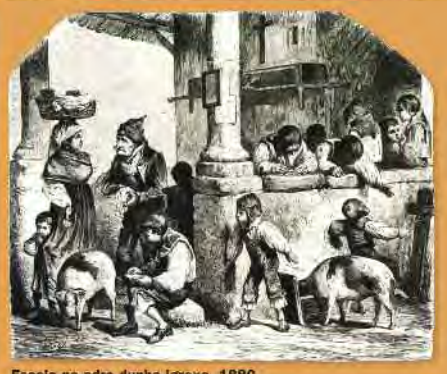
Escola no adro dunha igrexa, 1880

Nenos galegos saíndo dunha escola, 1881

Cos ollos na Terra. Panorama do ensino en Galicia

Carece la escuela de organización y la enseñanza se da individualmente por métodos empíricos. […] Lección diaria y única, durante dos años, de lectura en el silabario y el Catón; […] para pasar luego a la clase de escritura, y a la práctica de algunas operaciones de Aritmética, si es que el Maestro se permitía adornar la inteligencia de los niños con tan rudimentarios conocimientos de la asignatura.

Informe de la Junta de Instrucción Pública de La Coruña, 1894.

Las dos mayores causas de las escasas matrícula y asistencia son: la falta de celo de los padres y la necesidad de la ayuda de los hijos.
La primera es efecto de incultura. Pero tiene por condición *que la mantiene la pobreza de* la enseñanza: *la pobreza de los medios (local y material), que no hieren la vista de los padres, y la pobreza de los resultados (enseñanza), que no hieren su entendimiento.*
Las escuelas están vacías: porque los niños no las hallan atractivas, porque los padres no las hallan útiles, y porque ni unos ni otros las hallan fáciles, es decir, accesibles a horas y días y temporadas convenientes. Al padre que necesita su hijo para ganar de comer, no se le puede contestar más que indemnizándole, manteniendo al hijo y haciéndole compatible la escuela con el trabajo [Manuel B. Cossío].

Rodrigo Sanz, *Información acerca de las escuelas primarias oficiales y particulares del municipio rural de Fene*, 1906.

ESTATÍSTICA ESCOLAR DE ESPAÑA elaborada polo Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, 1908

PROVINCIA DA CORUÑA

Concello	Escolas que debería ter segundo a Lei Moyano	Escolas públicas existentes
Abegondo	15	11
Ames	15	8
Aranga	10	6
Ares	11	4
Arteixo	18	9
Arzúa	22	12
Baña, A	15	8
Bergondo	10	5
Betanzos	15	7
Boimorto	8	5
Boiro	15	5
Boqueixón	14	8
Brión	10	6
Buxán (Val do Dubra)	10	6
Cabana	12	7
Cabanas	7	5
Camariñas	8	4
Cambre	15	8
Capela, A	10	9
Carballo	26	17
Carnota	12	7
Carral	16	6
Castro (Miño)	10	4
Cedeira	10	7
Cee	11	7
Cerceda	8	6
Cerdido	5	4
Cesuras	12	7
Coirós	4	3
Conxo	16	8
Corcubión	2	2
Coristanco	18	13
Coruña, A	46	21
Culleredo	14	8
Curtis	10	6
Dodro	5	3
Dumbría	11	9
Enfesta	14	7
Fene	11	6
Ferrol	28	11
Fisterra	10	4
Frades	12	6
Irixoa	9	6
Laracha	16	8
Laxe	5	3
Lousame	13	7
Malpica de Bergantiños	10	6
Mañón	12	7
Mazaricos	18	10
Melide	14	8
Mesía	11	7
Moeche	10	6
Monfero	15	10
Mugardos	11	3
Muros	34	13
Muxía	14	8
Narón	16	8
Neda	8	4
Negreira	17	8
Noia	16	8
Oleiros	12	9
Ordes	18	11
Oroso	9	6
Ortigueira	34	20
Oza dos Ríos	10	6
Paderne	12	5
Padrón	15	8
Pino, O	15	10
Pobra do Caramiñal, A	8	4
Ponteceso	14	7
Pontedeume	12	6
Pontes, As	10	6
Porto do Son	15	8
Rianxo	14	7
Ribeira	22	9
Rois	13	7
Sada	12	4
San Sadurniño	12	10
Santa Comba	20	11
Santiago de Compostela	30	13
Santiso	12	7
Serantes	17	10
Sobrado	10	5
Somozas, As	8	4
Teo	15	9
Toques	6	5
Tordoia	11	7
Touro	22	12
Trazo	11	6
Valdoviño	14	6
Vedra	8	4
Vilarmaior	8	4
Vilasantar	8	4
Vimianzo	22	14
Zas	18	12

PROVINCIA DE LUGO

Concello	Escolas que debería ter segundo a Lei Moyano	Escolas públicas existentes
Abadín	14	5
Alfoz	9	4
Antas de Ulla	14	3
Baleira	14	10
Barreiros	11	6
Becerreá	26	6
Begonte	16	7
Bóveda	12	2
Carballedo	26	3
Castro de Rei	21	7
Castroverde	16	6
Cervantes	21	8
Cervo	10	3
Chantada	36	7
Corgo, O	17	6
Cospeito	16	7
Courel, O	19	9
Fonsagrada, A	49	12
Foz	15	4
Friol	24	6
Guntín	20	6
Incio, O	21	2
Láncara	14	4
Lourenzá	15	5
Lugo	55	16
Meira	12	4
Mondoñedo	23	11
Monforte de Lemos	29	6
Monterroso	16	4
Muras	12	2
Navia de Suarna	20	5
Neira de Xusá (Baralla)	17	4
Nogais, As	13	6
Ourol	15	2
Outeiro de Rei	14	8
Palas de Rei	25	3
Pantón	30	6
Paradela	12	0
Páramo, O	10	2
Pastoriza, A	19	6
Pedrafita do Cebreiro	12	6
Pobra do Brollón, A	19	5
Pol	15	4
Portomarín	19	4
Quiroga	23	11
Ribadeo	18	11
Ribas de Sil	8	4
Río Barba (O Vicedo)	11	7
Riotorto	13	5
Samos	18	4
Sarria	30	4
Saviñao, O	22	4
Sober	26	6
Taboada	22	6
Trabada	10	8
Trasparga (Guitiriz)	21	6
Triacastela	7	2
Valadouro, O	11	5
Vilalba	33	10
[illegible]	8	3
Vilaoudriz	10	6
Viveiro	21	7
Xermade	11	5
Xove	10	5

PROVINCIA DE OURENSE

Concello	Escolas que debería ter segundo a Lei Moyano	Escolas públicas existentes
Acebedo	6	4
Allariz	24	15
Amoeiro	12	5
Amoia, A	6	4
Avión	15	9
Baltar	9	7
Bande	15	12
Baños de Molgas	13	9
Barbadás	10	7
Barco de Valdeorras, O	14	11
Beade	4	2
Beariz	6	4
Blancos, Os	8	7
Boborás	19	3
Bola, A	8	4
Bolo, O	14	3
Calvos de Randín	10	8
Canedo	14	9
Carballeda	14	12
Carballeda de Avia	7	5
Carballiño, O	20	11
Cartelle	18	9
Castrelo de Miño	9	5
Castrelo do Val	10	8
Castro Caldelas	16	9
Celanova	9	5
Cenlle	12	7
Chandrexa de Queixa	9	6
Coles	11	7
Cortegada	9	6
Cualedro	8	3
Entrimo	5	5
Esgos	9	5
Freás de Eiras (Ramirás)	7	4
Gomesende	9	6
Gudiña, A	11	4
Irixo, O	16	10
Laroucó	4	3
Laza	11	10
Leiro	12	7
Lobeira	6	6
Lobios	13	8
Maceda	14	10
Manzaneda	10	8
Maside	15	9
Melón	7	4
Merca, A	14	11
Mezquita, A	10	10
Montederramo	11	10
Monterrei	10	6
Moreiras	5	5
Muíños	15	13
Nogueira de Ramuín	24	13
Oímbra	7	5
Ourense	22	12
Paderne de Allariz	12	5
Padrenda	9	5
Parada do Sil	5	5
Pereiro de Aguiar, O	8	5
Peroxa, A	16	6
Petín	7	5
Piñor	12	6
Pobra de Trives, A	14	11
Pontedeva	5	3
Porqueira	9	5
Punxín	6	4
Quintela de Leirado	7	5
Rairiz de Veiga	12	7
Ribadavia	11	7
Ríos	11	8
Rúa, A	6	3
Rubiá	10	10
San Amaro	8	5
San Ciprián das Viñas	9	6
San Cristovo de Cea	22	7
San Xoán de Río	11	5
Sandiás	6	4
Sarreaus	12	5
Taboadela	7	5
Teixeira, A	5	4
Toén	11	8
Trasmiras	9	5
Veiga, A	24	10
Verín	11	5
Viana do Bolo	32	19
Vilamarín	10	5
Vilamartín de Valdeorras	8	5
Vilameá	7	5
Vilanova dos Infantes	4	3
Vilar de Barrio	11	8
Vilar de Santos	4	4
Vilardevós	14	8
Vilariño de Conso	6	5
Xinzo de Limia	14	12
Xunqueira de Ambía	10	7
Xunqueira de Espadanedo	5	4

PROVINCIA DE PONTEVEDRA

Concello	Escolas que debería ter segundo a Lei Moyano	Escolas públicas existentes
Agolada	18	9
Arbo	11	7
Baiona	10	7
Barro	11	8
Bueu	10	5
Caldas de Reis	18	8
Cambados	11	8
Campo Lameiro	11	8
Cangas	12	6
Cañiza, A	19	11
Carbia (Vila de Cruces)	26	8
Carril	5	4
Catoira	4	2
Cerdedo	13	7
Cotobade	21	13
Covelo, O	22	13
Crecente	15	6
Cuntis	15	7
Dozón	9	5
Estrada, A	69	24
Forcarei	21	10
Fornelos de Montes	4	4
Gondomar	20	7
Grove, O	5	3
Guarda, A	10	5
Lalín	47	19
Lama, A	18	10
Lavadores	22	12
Marín	15	7
Meaño	12	5
Meis	10	8
Moaña	10	5
Mondariz	15	9
Moraña	12	6
Mos	17	6
Neves, As	15	10
Nigrán	13	6
Oia	9	5
Pazos de Borbén	9	5
Poio	13	8
Ponte Caldelas	20	13
Ponte Sampaio	2	2
Ponteareas	30	19
Pontevedra	35	23
Porriño, O	15	7
Portas	8	4
Redondela	22	12
Ribadumia	9	4
Rodeiro	19	8
Rosal, O	9	5
Salceda de Caselas	12	5
Salvaterra de Miño	25	13
Sanxenxo	12	8
Silleda	31	16
Soutomaior	5	4
Tomiño	28	15
Tui	24	13
Valga	12	4
Vigo	40	18
Vilaboa	8	4
Vilagarcía de Arousa	11	7
Vilanova de Arousa	12	8
Vilaxoán	5	2
Xeve	6	3

Caderno escolar

Manuscrito

Plano dunha escola de ferrado

POBOACIÓN ANALFABETA (1860-1950)

	A CORUÑA	LUGO	OURENSE	PONTEVEDRA	GALICIA
1860	446.922	344.636	299.313	343.258	1.434.129
1877	462.730	326.160	312.041	335.995	1.436.926
1887	451.063	321.225	331.609	322.603	1.396.500
1900	464.045	320.211	284.126	315.228	1.383.610
1910	440.169	305.560	265.989	311.287	1.323.005
1920	406.586	257.978	245.665	287.996	1.198.225
1930	364.142	202.078	194.834	248.272	1.009.325
1940	325.924	177.425	157.626	233.088	894.063
1950	265.354	120.471	117.598	185.614	689.037

Fonte: Narciso de Gabriel, Ler e escribir en Galicia (2000)

Donde hay una voluntad, hay un camino.
No olvide que un socio inscripto por usted, significa un nuevo sostén para el engrandecimiento de nuestra colectividad.
El Redentor fué Maestro.
Cada escuela que se abre, es una cárcel que se cierra.
Tenemos la obligación de mirarnos y protegernos todos como hermanos.
CONCEPCION ARENAL

Nenos na escola-asilo de Vigo, 1919

Xénese e floración das sociedades microterritoriais

Nuestra sociedad entre hijos de Fornelos de la Rivera se formó entre otros fines humanitarios, con el especial de reunir fondos para construir en dicho pueblo un modesto edificio destinado a colegio y sostener en él un maestro por cuenta de nuestra sociedad, mediante un sueldo que le permita vivir decentemente y le aliente en su penosa tarea de enseñar al que no sabe.

Ricardo Sestelo, "Nuevas iniciativas. Los naturales de Fornelos", *Nova Galicia*, Bos Aires, 1904.

El pasado domingo se reunió en el local de la sociedad regional "Orfeón Ecos de Galicia", gran número de entusiastas hijos de la colonia de Rubín, iniciadores del proyecto de construcción de un edificio destinado a escuela en donde se dará instrucción gratuitamente a los niños de ambos sexos de aquella circunscripción.

Suevia, A Habana, 1906.

Alianza Aresana de Instrucción, A Habana, 1904

Club Estradense, A Habana, 1909

Hijos del Partido de Lalín, A Habana, c. 1910

Hijos de Silleda, Bos Aires, 1910

Residentes de Calo en Sudamérica, Bos Aires, 1910

El Valle de Oro, A Habana, 1916

Centro Hijos del Partido de Vivero, Bos Aires, 1910

Hijos de Sabarís, Matanzas, 1910

Progreso de Coles, A Habana, 1912

Unión Hispano Americana Pro-Valle Miñor, Bos Aires, 1910

Ferrol y su comarca, A Habana, c. 1909

Xénese e floración das sociedades microterritoriais

La ola avanza, el entusiasmo cunde por doquier. Las sociedades de carácter instructivo se multiplican haciendo que en un plazo que no está lejano no habrá un solo Ayuntamiento de Galicia que no cuente con un plantel de enseñanza costeado y sostenido por los hermanos emigrados en América.

Suevia, A Habana, 1910.

Residentes del Municipio de Vedra en Buenos Aires, c. 1920

Hijos del Partido Judicial de Arzúa, Bos Aires, c. 1920

Hijos del Ayuntamiento de Cedeira, A Habana, c. 1921

Hijos del Ayuntamiento de Silleda, A Habana, 1922

Hijos de Pontevedra, A Habana, 1923

Hijos de Rodeiro, A Habana, 1927

Centro Partido de Carballino, Bos Aires, 1929

Mapa da revista *Eco de Galicia*, A Habana, 1923

Liga Santaballesa, A Habana, c. 1940

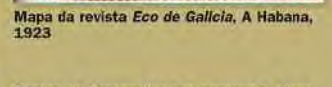

Centro de Bergondo y sus contornos, Nova York, 1934

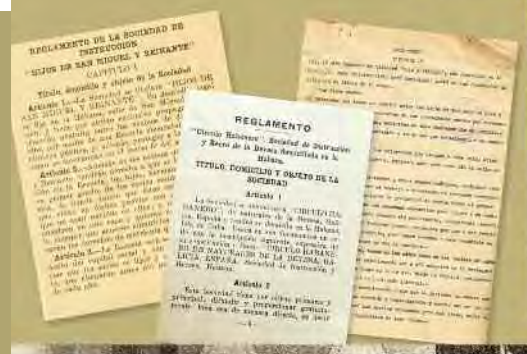

Xénese e floración das sociedades microterritoriais

[El Comité Representativo de las Sociedades Gallegas de Instrucción] labora tan sólo por la instrucción de Galicia y su florecimiento en todos los órdenes de la vida […]. El Sr. Gómez exterioriza la grata impresión que poco ha experimentó en Galicia al observar en materia de enseñanza los progresos y beneficios que allí han recibido los niños, especialmente los niños pobres ante quienes se abre un nuevo horizonte con motivo de la construcción de planteles y creación de aulas.

Suevia, A Habana, 1912.

Cuando la renta de las propiedades se considere suficiente se construirá un Centro Escolar de las Sociedades Federadas en un lugar céntrico que se determinará […]. El centro será de segunda enseñanza gratuita para todos los alumnos de las Escuelas Federadas que estén preparados para el ingreso.

Reglamento de la Federación de las Sociedades de Instrucción y Recreo del P. J. de Ortigueira, A Habana, 1926.

Pedir a los poderes públicos que se dé cumplimiento a la ley que declara obligatoria la instrucción primaria para todos los niños en edad escolar, y que se proceda a la inspección médica de estos para evitar enfermedades contagiosas.

Conclusións do Primeiro Congreso da Federación de Sociedades Gallegas Agrarias y Culturales, [Bos Aires], *El Tea*, Ponteareas, 1922.

Festival de emigrantes da comarca do Deza en Bos Aires, c. 1920

Hijos de Monterroso y Antas de Ulla, c. 1940

Federación del Tea, 1910

Hijos del Ayuntamiento de Cerdido, 1939-1940

Convite das sociedades de instrución da comarca de Ortigueira, 1918-1922

Federación de Sociedades Gallegas, Bos Aires, c. 1926

Carta órganica da Federación de Sociedades Gallegas, Bos Aires, 1937

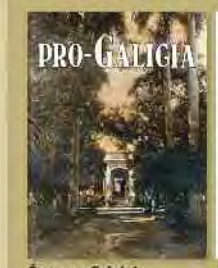

Órgano oficial da Federación Galaica, A Habana, 1912-1913

La Libertad, Bos Aires, 1920-1926

Labor Gallega. Órgano de las Sociedades Gallegas de Instrucción, A Habana, 1913-1917

Órgano oficial de la Federación de Sociedades Gallegas Agrarias y Culturales en la República Argentina, 1922-1930

Festival pro-casa propia da Federación de Sociedades Gallegas, Bos Aires, 1941

Xénese e floración das sociedades microterritoriais

Semente educativa para tempos novos

De todas las obras grandes que realizaron los gallegos ausentes, la mayor, sin duda alguna, es la creación de esas Sociedades que, reuniendo fondos para la fundación de escuelas, fomentan la cultura en el seno de los campos de la madre patria.

"Una gran obra de cultura para Galicia", *Vida Gallega*, Vigo, 1912.

Eladio Ferreiro Otero, director das escolas Pro-Valle Miñor de 1909 a 1923

Presidentes de sociedades galegas de instrución creadas en Cuba, c. 1910

Profesorado das escolas Pro-Valle Miñor, en Nigrán, 1910

Artigo de Basilio Álvarez facendo unha valoración do labor das sociedades de instrución en Galicia

PRO VALLE MIÑOR

Primer aniversario

BASILIO ÁLVAREZ

De «Acción Gallega».

Ignacio Ares de Parga, mentor e propagandista das escolas de americanos

Mercedes Vieito, xornalista cubana de orixe galega que cos seus escritos promoveu a identidade cultural galega na illa, 1909

Alonso Ríos, ideólogo e inspector das sociedades galegas de instrución de Arxentina, acompañado de Blanco-Amor e outros intelectuais galegos

Semente educativa para tempos novos

Estas instituciones levantarán la cultura de Galicia a envidiable altura sobre las otras regiones, mejorarán la condición de nuestros emigrantes, facilitando su más ventajosa colocación en América, e influirán en la ilustración de los habitantes de los campos, aumentando así la moral y la riqueza pública.

"Alianza Aresana de Instrucción", *Vida Gallega*, Vigo, 1911.

Hoy la escuela, para ser tal, debe salirse de los viejos moldes y entrar de lleno en el método que reclama el presente momento histórico, es decir, emancipar al niño en el orden intelectual por medio de la enseñanza racional y científica y por medio del ejercicio tender á la regeneración física de la raza. Mientras esta labor no se realice –fuerza es confesarlo– vanos serán todos los esfuerzos que se hagan para reintegrar al ser humano al medio natural que le corresponde.

J. López, "Doble misión", *Fomento de la Instrucción Gallega*, Bos Aires, 1909.

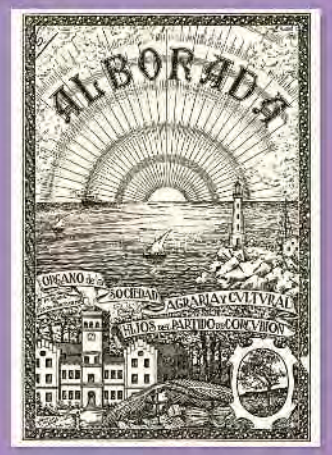

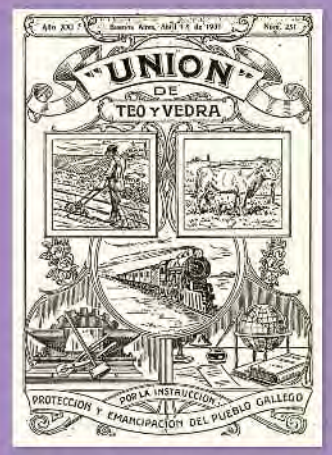

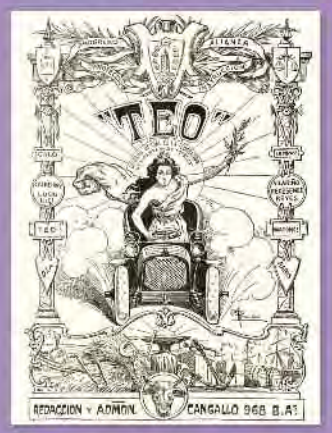

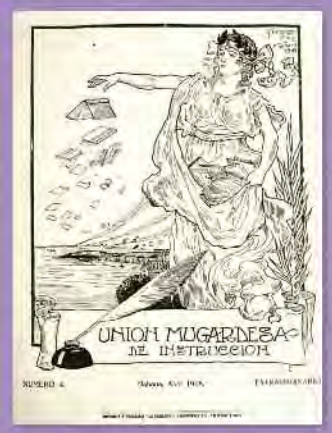

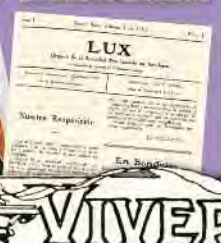

Semente educativa para tempos novos

La escuela y no el fusil ni el cañón es la que ha de civilizar y dar paz al mundo. El día en que haya muchas escuelas habrá menos cárceles, sobrarán muchas tabernas, y, por consecuencia habrá menos criminalidad.

G. Tuero, "Ferrol y su comarca. Carta abierta", *El Faro de Veiga*, 1911.

Escuelas de ampliación de la primera enseñanza y preparación para emigrantes, así como una buena instrucción agrícola y comercial, con sólidos conocimientos de contabilidad en general y cálculos mercantiles, [son] armas utilísimas para los que tengan necesidad de emigrar a estos países americanos.

"Sociedades pro-cultura. Hijos del Distrito de Arbo", *Labor Gallega*, A Habana, 1915.

Cuando frente a la casa de cada cacique albee unha escuela que el cacique no inspeccione, Galicia sacará de su fecunda entraña el orgullo heroico que hace grandes a los pueblos.

"Solidaridad y rebelión", *Pro-Galicia*, A Habana, 1912.

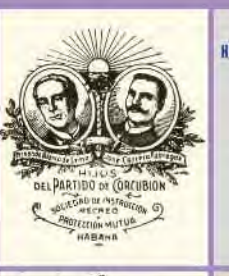

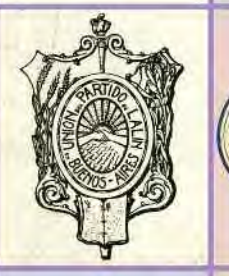

As raiolas alumean a aldea

SUEVIA

SOCIEDAD

Unión Mugardesa de Instrucción

El día 10 de Octubre, como anteriormente anunciamos, celebrará esta Sociedad una jira en el Parque de Palatino, con motivo de la inauguración de la primera Escuela en Mugardos.

El almuerzo comenzará á las doce en punto y será amenizado por una orquesta de siete profesores con selectos trozos de ópera. También tocará antes y después del almuerzo toda clase de bailables en el salón destinado á ese objeto.

El menú que será servido por el acreditado Restaurant «La Antigua Paloma», del Sr. Constantino Añel, será el siguiente:

Aperitivos.—Vermouth «Comoza» y «Cinzanos y Jerez.

Entremés.—Jamón gallego, Salchichón, Mortadella, Pepinos y Aceitunas.

Entrados.—Arroz con pollo, ensalada mixta, pargo á la ugardesa (picaracha), confeccionado por un reputado maestro mugardés. Lacón con cachelos.

Postres.—Peras de Rilo y Melocotones de Novas. Cerveza de la afamada marca TIVOLI.

Vinos.—Callego «Tres Ríos», Sidra «El Lagar».

Licores.—Crema de cacao.—Aniseto «María Brizarda, Chartreuse.—Tabacos «Puncha».

Visita da infanta Isabel ás escolas Pro-Valle Miñor, Nigrán, 1914

Colocación da primeira pedra da escola da Garita, As Somozas, 1928

Maqueta da escola de Arbo, c. 1914

Festa de inauguración das obras da escola de Valcarria, Viveiro, c. 1914

Colocación da primeira pedra da escola de Bolmente, Viveiro, 1914

Casa-escola de Entenza, colocación da primeira pedra, c. 1930

Inauguración da escola da Ponte de Mera, Ortigueira, 1913

Inauguración da escola de Bacoi en Alfoz, 1930

Bendición dos cimentos dunha escola creada por Vivero y su comarca, 1914

Inauguración da escola de Mugardos, 1910

Construción da casa-escola da Bandeira, en Sillieda, 1927

Construción da escola de Silán, en Muras, 1919

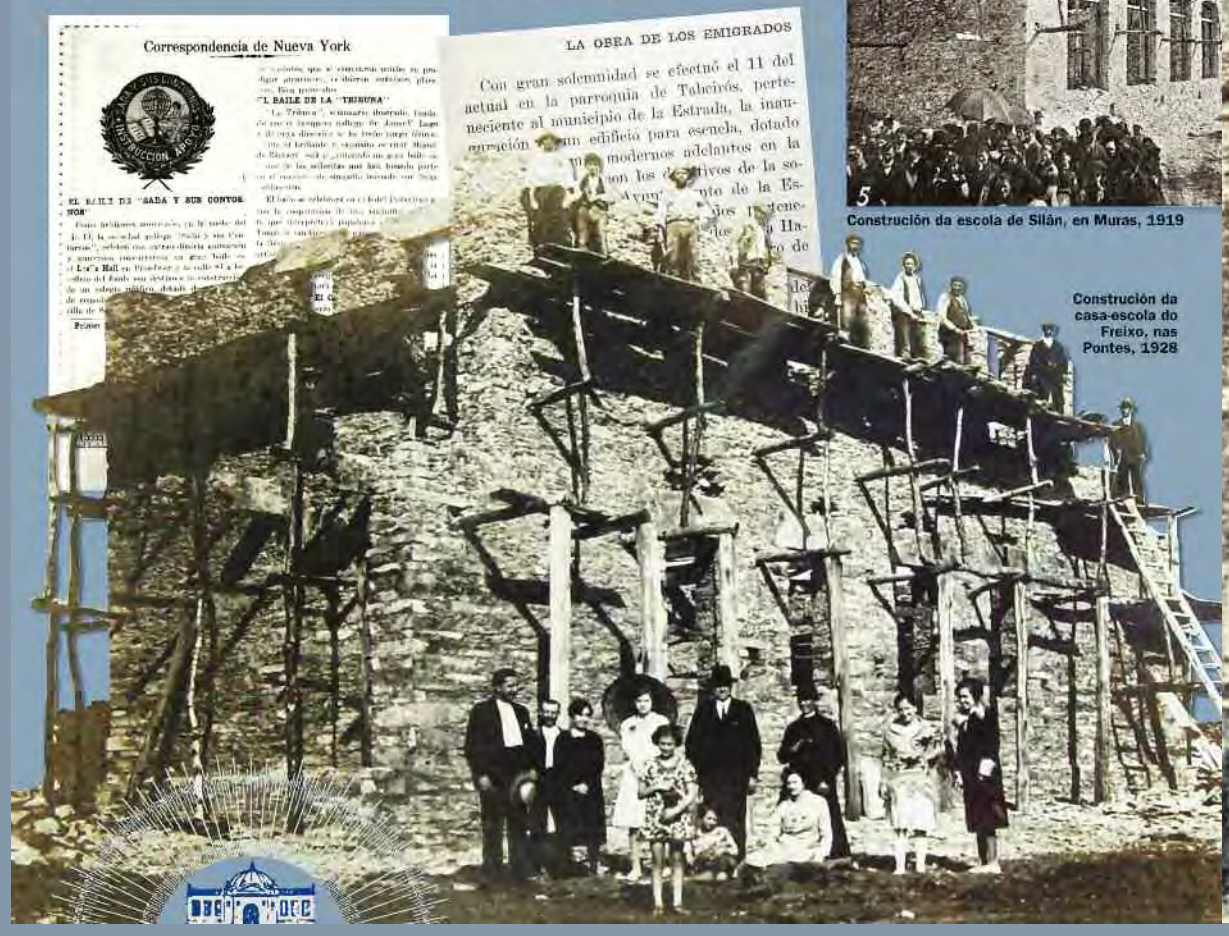

Construción da casa-escola do Freixo, nas Pontes, 1928

As raiolas alumean a aldea

Planos da casa-escola da Bandeira, Silleda, c. 1925

Plano de planta e vista do grupo escolar Santa María, As Pontes, 1929

Plano da fachada principal e vista do grupo escolar de San Claudio, Ortigueira, 1928

Plano da escola da Sociedad de Instrucción y Recreo Circulo Habanero de La Devesa, A Habana, 1920

Escola de San Miguel de Reinante, Barreiros, 1925

Escola de Loño, Vila de Cruces, c. 1922

Inauguración da escola de nenas de Tabeirós, A Estrada, 1922

Casa-escola Pro-Morgadanes, Gondomar, c. 1927

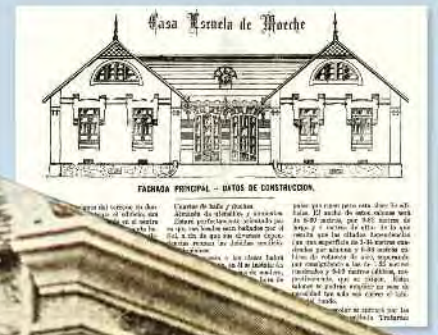

Casa-escola de Merín, Vedra, c. 1928

Casa-escola dos Chás, Coirós, c. 1934

Construción da escola de Roupar, 1920

As raiolas alumean a aldea

Templos de saber

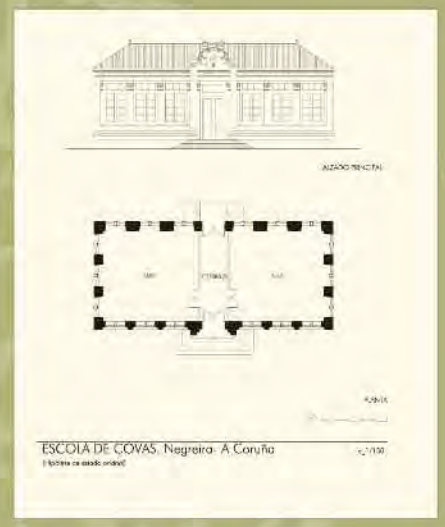
ESCOLA DE COVAS. Negreira- A Coruña

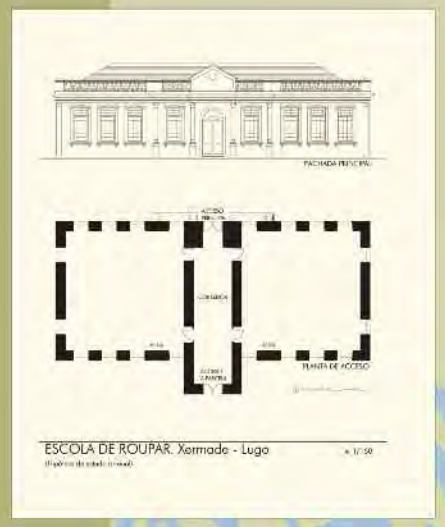
ESCOLA DE ROUPAR. Xermade - Lugo

ESCOLA DE READEGOS. Vilamarín - Ourense

ESCOLAS AURORA DEL PORVENIR. Tomiño - Pontevedra

Escola da Tenencia, da Agrupación Instructiva de Redes y Caamouco, Ares, 1915

Templos de saber

A Coruña

Escolas Alianza Aresana, Ares, 1909

Escola La Devesana, Ortigueira, 1912

Escola de Cecebre, Cambre, 1922

Escola de Covas, Negreira, 1922

Grupo escolar de Pineiro, Cedeira, 1924

Escola Luz de Riberas del Sor, Mañón, 1917

Escola da Torre, Cabanas, 1929

Escola Rosalía de Castro, Rianxo, 1929

Casa-escola Marcial González, Estorde, Cee, 1931

Casa-escola de Tallós, Dodro, c. 1930

Casa-escola de Seoane, A Baña, 1932

Escola da Avispeira, A Barqueira, Cerdido, 1932

Escolas Sada y sus contornos, Sada, 1927

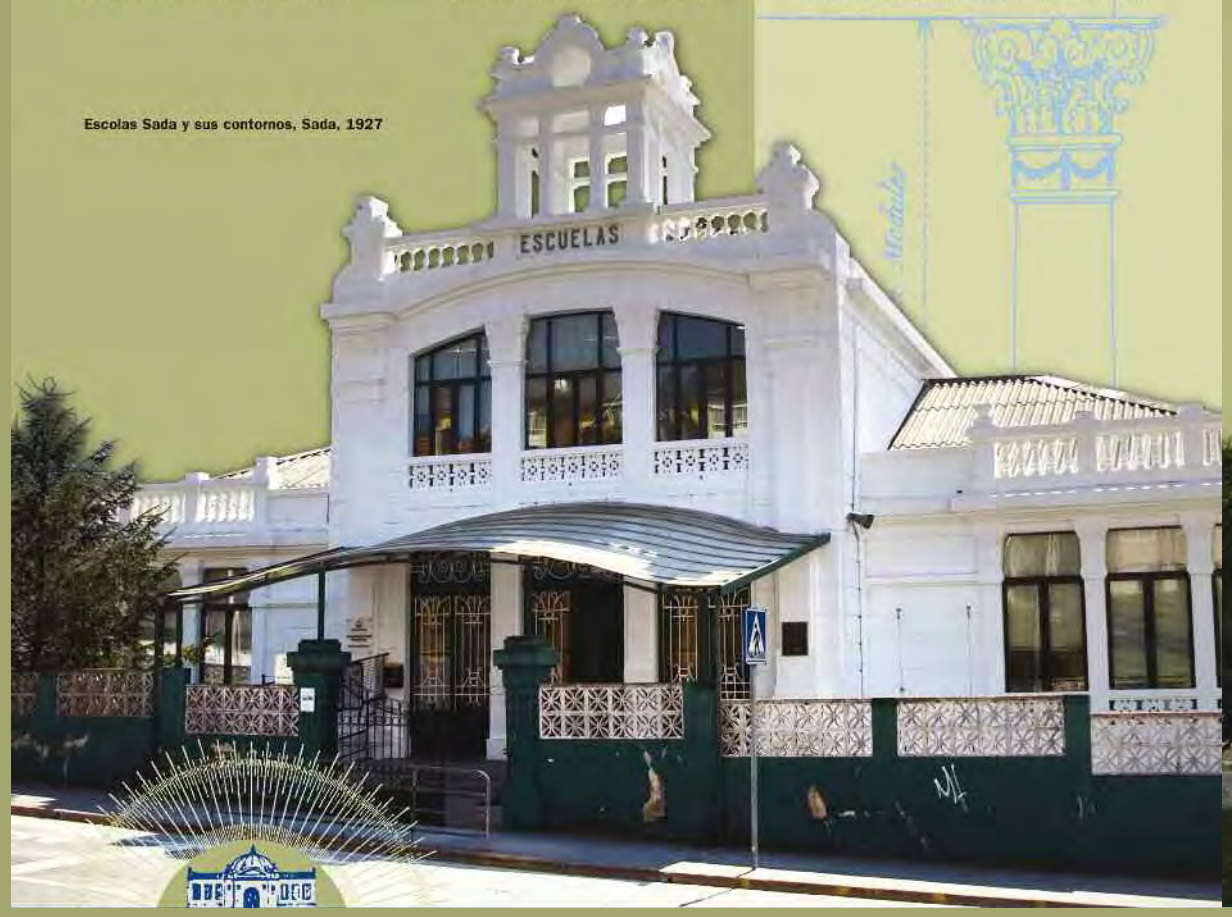

Templos de saber

Lugo

Escola do Canteiro, Benquerencia, Barreiros, 1907

Escola de Cervo, 1917

Escola de Xermade, c. 1918

Casa-escola de Lanzós, Vilalba, 1920

Circulo Habanero de la Devesa, Ribadeo, 1921

Escola de Río Barba, O Vicedo, 1921

Escola de Irixoa, Muras, 1922

Escola de Merlán, Chantada, 1926

Casa-escola de Santalla, Cospeito, 1929

Casa-escola de Adelán, Alfoz, 1933

Grupo escolar Guitiriz y su comarca, Guitiriz, c. 1924

Escola de Meixide, Palas de Rei, c. 1925

Colexio da Liga Santaballesa, Vilalba, 1916

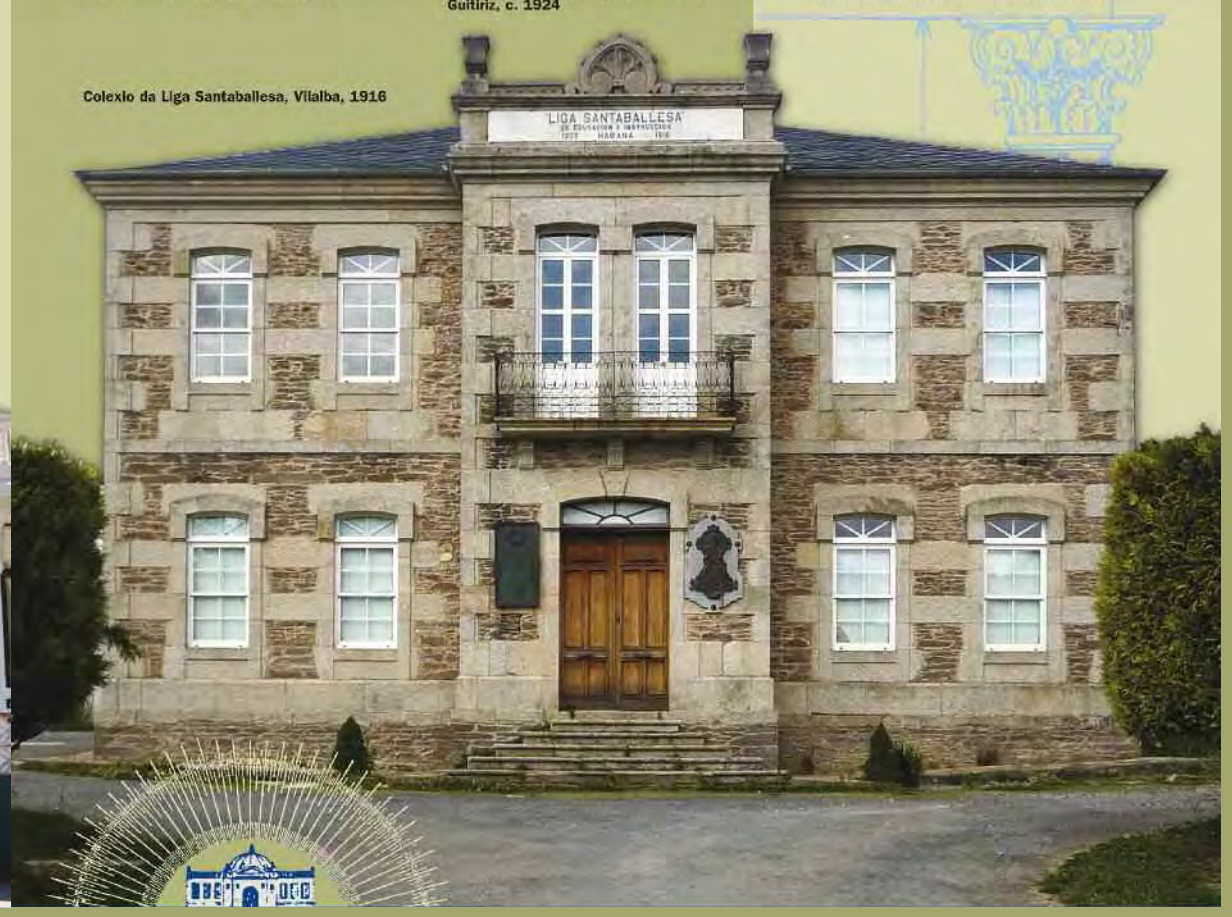

Templos de saber

Ourense

Colexio Marcos M. de Avellaneda, Banga, O Carballiño, c. 1931

Colexio La Luz, Coles, 1913

Casa-escola da Canda, Piñor, 1931

Escola de Vilanova da Carballeira, Nogueira de Ramuín, 1936

Escola de Reádegos, Vilamarín, 1931

Templos de saber

Pontevedra

Casa-escola de Ferreirós, Valga, 1913

Casa-escola de Rubín, A Estrada, 1915

Escola de Arbo, 1920

Escola de Ventosa, Agolada, 1921

Escola americana n.º 3, Nogueira, Meis, 1923

Casa-escola Pro-Morgadanes, Gondomar, 1923

Casa-escola de Alemparte, Lalín, c. 1925

Escola Rosalía de Castro, Forcarei, 1928

Casa-escola de Coto Torrón, Mos, 1928

Casa-escola de Vide, As Neves, c. 1930

Casa-escola da Bandeira, Silleda, 1930

Casa-escola de Entenza, Salceda de Caselas, 1932

Escolas da Unión Hispano Americana Pro-Valle Miñor, Nigrán, 1913-1915

Enxoval, programas e textos

Material didáctico enviado pola sociedade Brisas del Plata desde Bos Aires, 1929

Aula do Museo escolar de San Claudio, Ortigueira

Distintos materiais escolares: cámara fotográfica, máquina de coser e gramófono

Material dun grupo escolar de Vilachá, Monfero

Relación do material científico da escola La Antorcha de Cristiñade

Listaxe dos libros escolares do Colexio Cuba, A Baña

Inventario de material da escola de Maniños

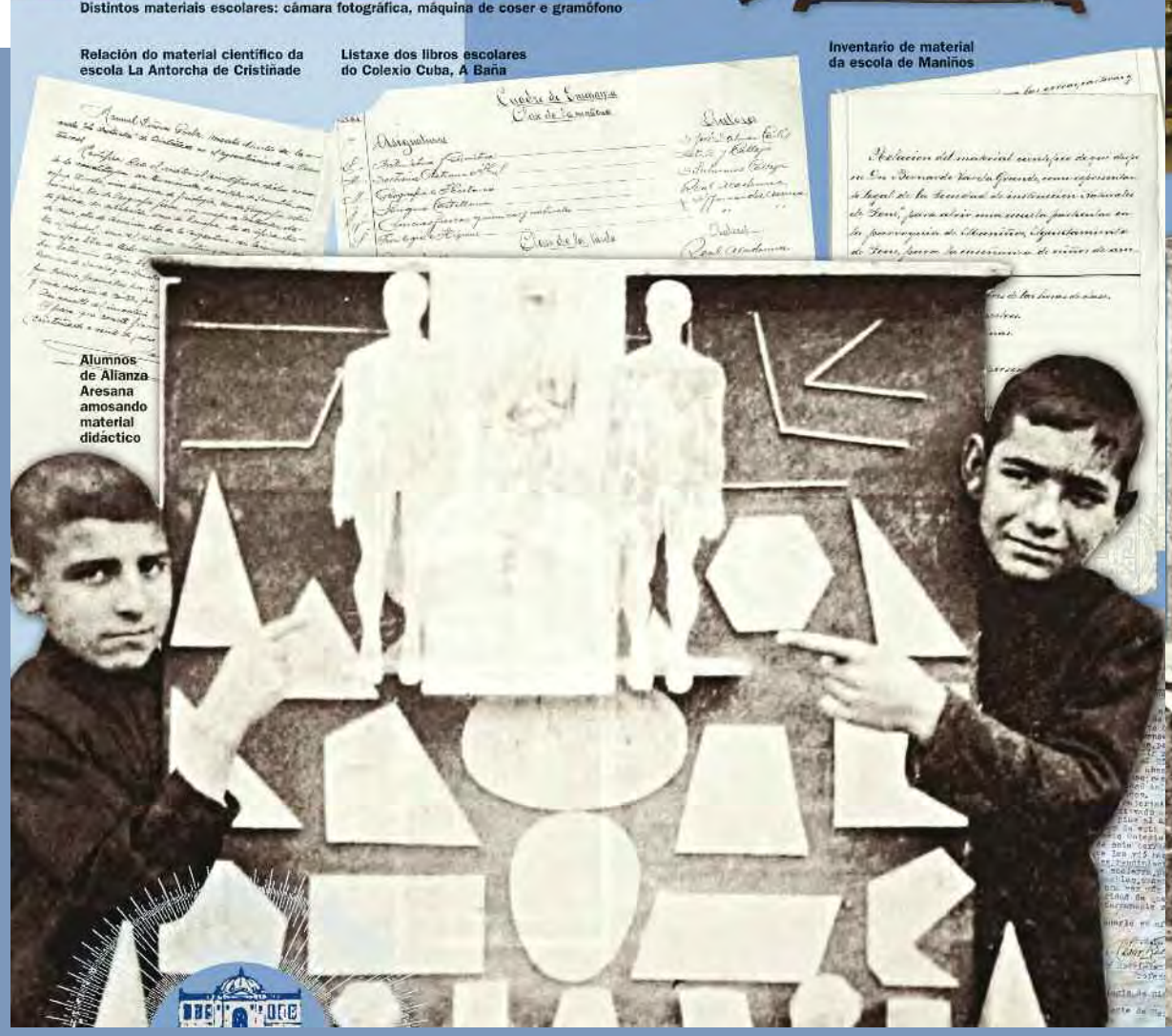

Alumnos de Alianza Aresana amosando material didáctico

Enxoval, programas e textos

No es el alumno –no debe ser– un pasivo receptáculo de enseñanza meramente teórica, impuesta […]. Hoy la escuela es laboratorio, movimiento, siendo los alumnos colaboradores activos de la obra escolar. Cuando el alumno manifiesta de manera ordenada el resultado de sus observaciones en el trabajo del aula, con el comentario que le dicta su personal criterio, puede (entonces) el maestro sentirse satisfecho: la enseñanza es eficaz.

Boletín de la Unión Hispano Americana Pro-Valle Miñor, Bos Aires, 1913.

Materiais didácticos da escola de Luou, Teo

Aula rehabilitada do colexio da Liga Santaballesa

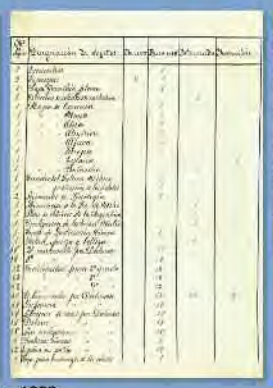

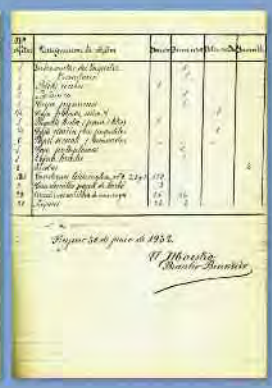

Inventario da escola Rosalía de Castro, 1932

Biblioteca das escolas Pro-Valle Miñor, 1916

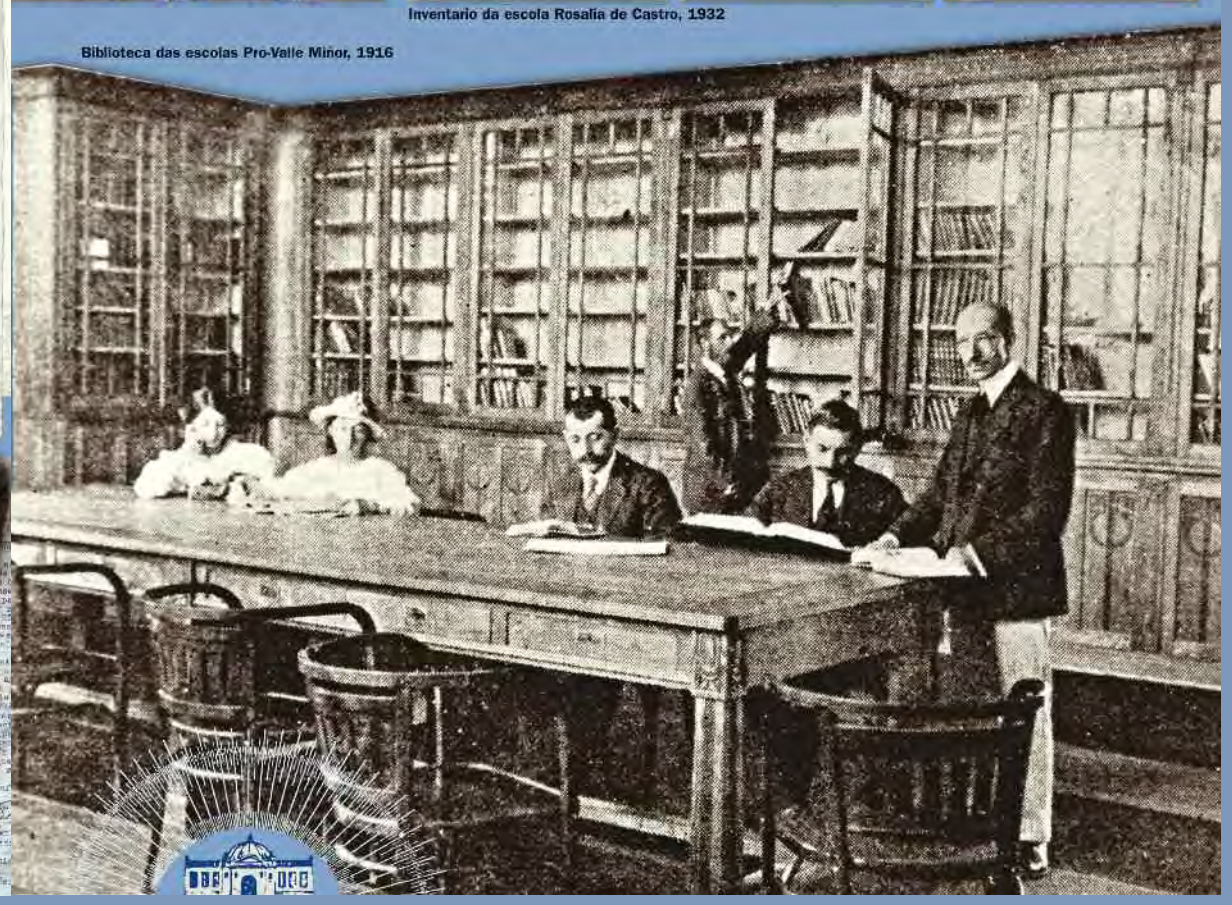

Enxoval, programas e textos

Las Escuelas Hispano Americanas constituyen un modelo que no tiene igual y funcionan de acuerdo a las exigencias de los nuevos métodos de educación que establecen que la Escuela ha de ser, antes que nada, lugar agradable e higiénico donde el aire y la luz entren plenamente dando lugar a que el niño se encuentre alegre y dispuesto a recibir los conocimientos que ha de inculcarle el educador. Añádase a todas estas ventajas, buenos profesores, abundante y seleccionado material de enseñanza y una escrupulosa y acertada dirección y administración y pronto se tendrá la clave del éxito y del prestigio de la obra de los miñoranos de la Argentina.

"Unión Hispano Americana 'Valle Miñor'", *Céltiga*, 1925.

Artículo 1º.- El aseo personal y el de los papeles y libros de estudio es la primera calidad que debe notarse en todo niño que asista a la Escuela.

Reglamento de la Institución escolar Franza y Seijo, Mugardos, 1927.

Recreación da aula dunha Escola de Americanos, MUPEGA

Regulamento das escolas da Unión Mugardesa, 1910

Regulamento da escola de La Devesana

Enxoval, programas e textos

Artículo 2º.- En esta escuela sólo se podrán educar socios e hijos de socios de las sociedades "La Antorcha" y de la de Agricultores de Cristiñade, los pobres de solemnidad, y los menores huérfanos de padre y madre cuyo tutor o persona que los tenga a su cargo esté asociada.
Artículo 11º.- Quedan desterrados todos los castigos que puedan ofender el honor de los alumnos [...].

Reglamento de la escuela de sostenimiento voluntario, titulada "La Antorcha de Cristiñade", Ponteareas, 1920.

Alumnos da escola Pro-Morgadanes, Gondomar, 1928

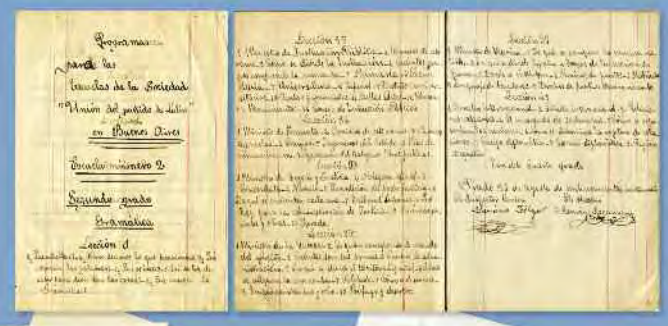

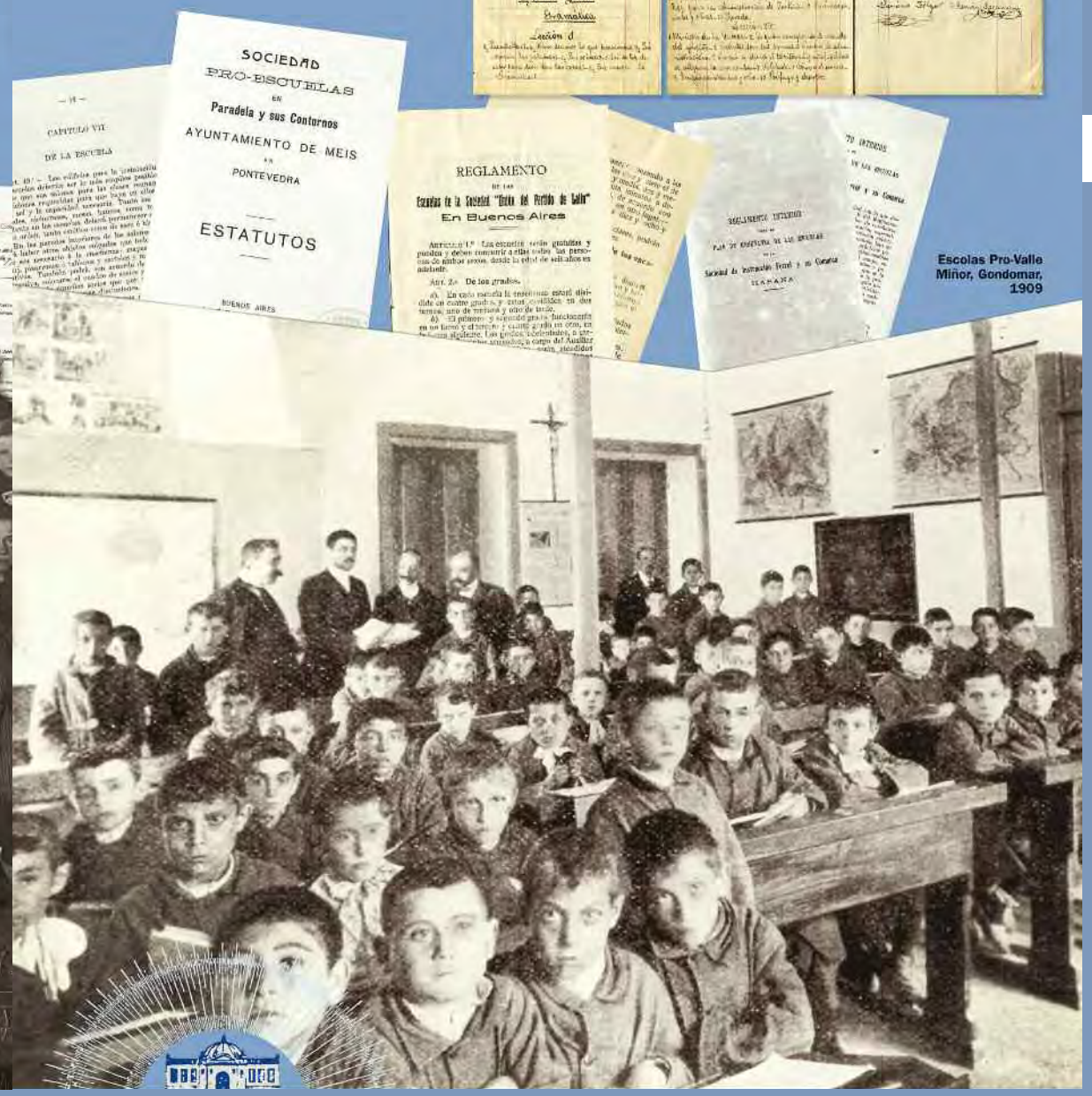

Escolas Pro-Valle Miñor, Gondomar, 1909

O día a día nas clases
Intra muros

Curso de 1912 a 1913.
Año de 1913 – Mes de enero
Día 7.- Primer día de clases.
La fiesta escolar que en conmemoración del octavo aniversario de la fundación de la Sociedad Unión Hispano Americana Valle Miñor, debía celebrarse el día 5, suspendiéndose por haberse presentado el día lluvioso y de mucho viento, se proyecta para el día 9. Se verificará también la jura de la bandera.
Día 8.- […] Se inaugura un ensayo de cocina económica costeado por el filántropo presidente de la institución.
Se distribuyen raciones entre los niños de Bayona, Nigrán y Gondomar que son pobres y que por la mucha distancia que los separa de sus casas no pueden ir a comer á ellas.
Día 9.- Lección práctica de agricultura. Reproducción natural y artificial. Unos niños siembran en el jardín de la Escuela algunas semillas, otros plantan esquejes, y algunos hacen varios acodos.

Boletín de la Unión Hispano Americana Pro-Valle Miñor, Bos Aires, 1913.

Aula da escola americana n.º 3 de Nogueira, Meis, 1924

Aula da escola de Burela, c. 1940

Imprenta das escolas Pro-Valle Miñor, Nigrán, 1921

Aula dunha escola de nenas, 1917

Entrega de diplomas de fin de curso nas escolas Pro-Valle Miñor, Nigrán, 1916

Alumnos da escola de Lugo, 1930

Alumnos e mestres celebrando o dia da Festa da Raza, escola de Cristiñade, Ponteareas, 1922

O día a día nas clases
Intra muros

En el hermoso pabellón que constituye parte del edificio que los aresanos de América están levantando para que sirva de instalación á un grupo escolar, se verificó en Ares un acto solemne del cual se debe dar cuenta […]. He aquí el programa de los exámenes, programa que para sí quisieran escuelas de los grandes centros.
Primera parte.- Gimnasia sueca, himno á la bandera, ejercicios de lectura y escritura, Aritmética, Geometría y Problemas razonados; Religión y moral, Urbanidad.
Segunda parte.- Descanso, juego de foot-ball y cantos instructivos.
Tercera parte.- Geografía general y Geografía especial de España y de América, Gramática y Análisis, Historia de España, Ciencias aplicadas, trabajos manuales y mecanografía e himno á la nación.
El examen, al que acudieron 76 alumnos, se hizo por insaculación de bolas y con arreglo a un cuestionario compuesto de 715 puntos o preguntas de las distintas materias, distribuídas en grados por un riguroso y bien calculado sistema cíclico. Los alumnos, casi en su totalidad, respondieron admirablemente.

Vida Gallega, 1911.

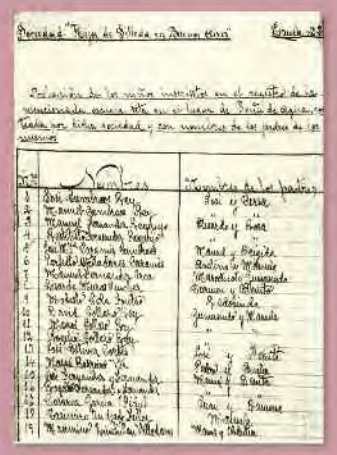
Alumnos matriculados nas escolas Pro-Valle Miñor (curso 1909-10) e Silleda (curso 1920-21)

Horario de mañá e tarde da escola de San Miguel de Reinante, Barreiros, 1918

Horario da escola de Covas da Unión Barcalesa, Negreira, 1920

Traballos escolares dos alumnos das escolas construídas en Lalín

O día a día nas clases
Extra muros

Una excursión escolar

> *Los escolares, que en plazo breve, pronto muy pronto hombres serán, si no se aplican en el estudio, en mar profundo naufragarán.*

Me encarga el señor director la crónica de la excursión que anteayer jueves 16 del actual verificamos, como una de las reglamentarias en estas Escuelas […].
A las diez de la mañana, cielo nubloso, pero con temperatura primaveral, salimos formando batallón al compás de un pasodoble que estrenamos […]. Puestos en marcha nos dirigimos a la fábrica de aserrar madera […] para que viéramos funcionar los aparatos, que mueve potente motor eléctrico, a todos puso en movimiento y para todos improvisó obra. Merece nuestra gratitud y en nombre de mis compañeros, lo consigno.
En la fábrica […] también saludamos a nuestro antiguo condiscípulo Roberto del Río, hoy encargado del escritorio de la misma.
Del escolar, al hombre que con su inteligencia se gana la subsistencia, no hay más de un paso.

Boletín de la Unión Hispano Americana Pro-Valle Miñor, Bos Aires, 1917.

Entrega de premios de Chantada y su Partido, da Habana, Antas de Ulla, 1920

Inauguración do curso escolar en Arzúa, c. 1927

Alumnado da escola de Pardemarín, A Estrada, 1926

Alumnado da escola de La Devesana, 1924

Alumnado da escola de Rubín, A Estrada, 1926

Alumnado da escola La Aurora del Porvenir, Tomiño, c. 1931

Corpo de Exploradores das escolas Pro-Valle Miñor, Nigrán, 1921

Excursión do alumnado do colexio Valle Miñor á illa de Toralla, 1927

Banda de música das escolas Pro-Valle Miñor, Nigrán, 1916

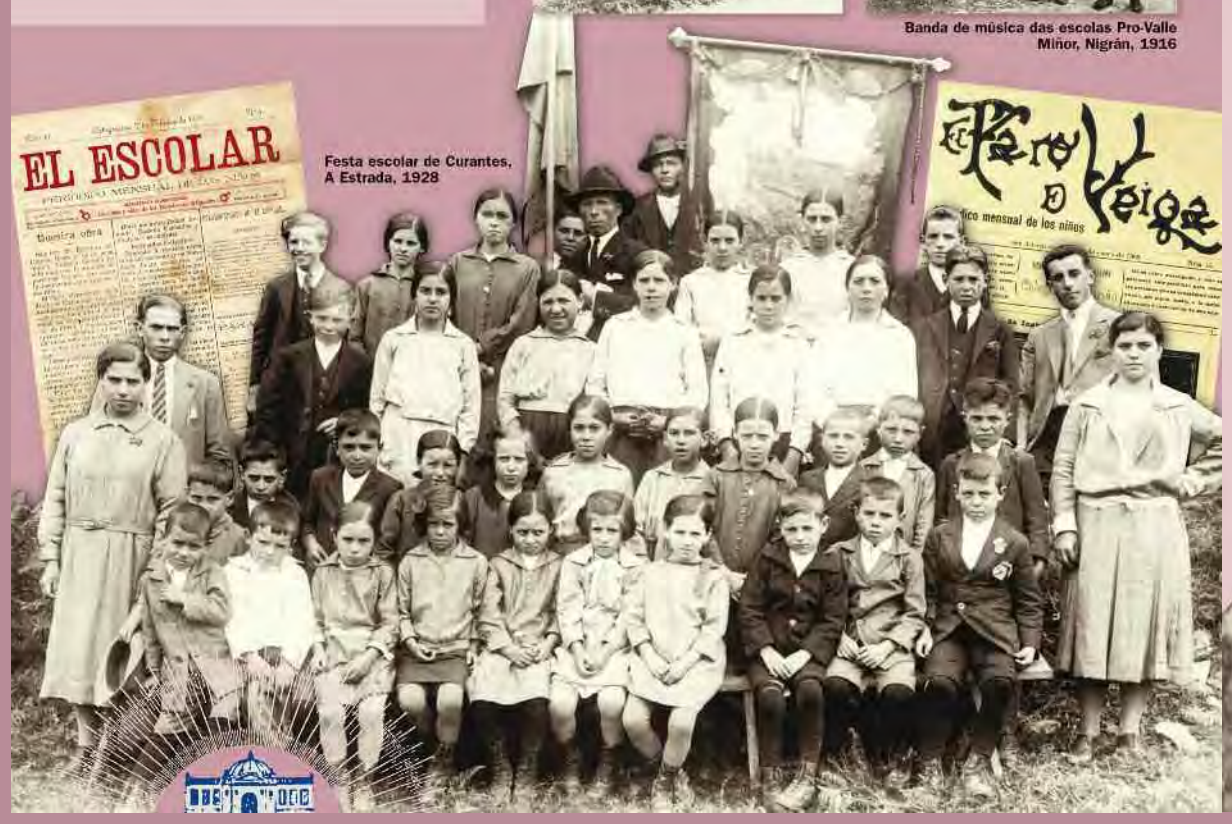

Festa escolar de Curantes, A Estrada, 1928

O día a día nas clases
Extra muros

Crónica da festa escolar de Pardemarín, 1919

Alumnado das escolas Pro-Valle Miñor, Gondomar, 1909

Clases de Educación Física e Canto das escolas Pro-Valle Miñor, Nigrán, 1927

Festa dos Pereiriños, escolares de Pardemarín, A Estrada, 1922

Alumnado da escola de Pardemarín, A Estrada, 1929

Clase de ximnasia da escola da Avispeira, Cerdido, c. 1932

Clases prácticas de agricultura nas escolas Pro-Valle Miñor, Gondomar, 1909

Alumnos e mestre da escola Alianza Aresana, Ares, 1905

Festa escolar no Marco, Silleda, 1927

Equipo de fútbol co profesor, escolas Alianza Aresana, 1911

Alumnos da escola de Loño, Vila de Cruces, 1923

Alumnado das escolas de Cerdido, c. 1931

Inauguración do curso, escola de Ois, Coirós, 1933

Alumnado da escola do Marco, Silleda, 1924

Algo máis que centros escolares

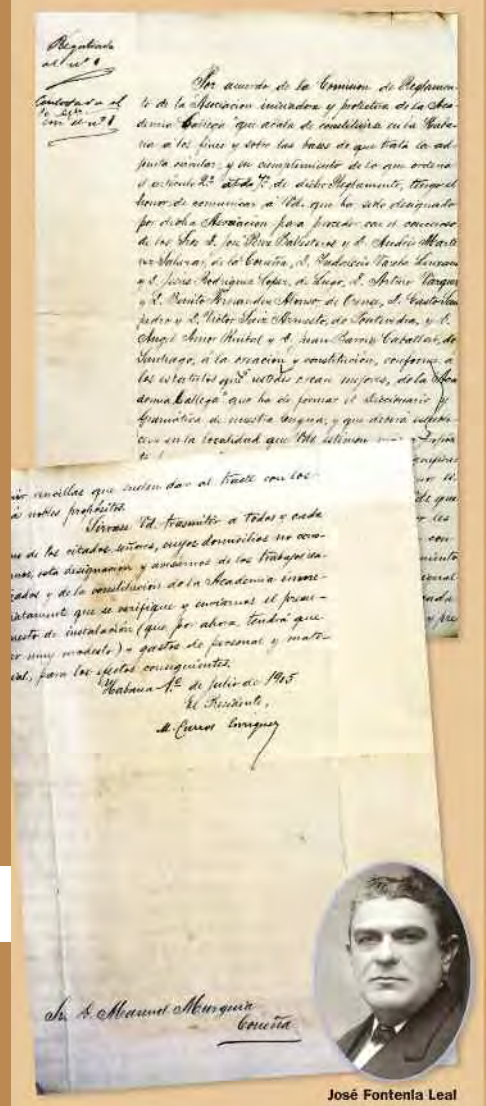

José Fontenla Leal

Comité Pro-Biblioteca América, Chile, 1909

ASOCIACION INICIADORA Y PROTECTORA DE LA REAL ACADEMIA GALLEGA

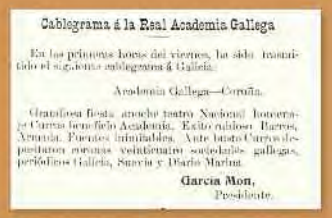
Cablegrama á la Real Academia Gallega

En las primeras horas del viernes, ha sido trasmitido el siguiente cablegrama á Galicia:

Academia Gallega—Coruña.

Grandiosa fiesta anoche teatro Nacional homenaje Curros Enríquez Academia. Exito ruidoso Barros, Armada. Fuentes inimitables. Ante busto Curros depositaron coronas veinticuatro sociedades gallegas, periódicos Galicia, Suecia y Diario Marina.

García Mon,
Presidente.

BOLETIN
ACADEMIA GALLEGA

Anuario de la Residencia de Estudiantes

ALBUM DE LOS JUEGOS FLORALES

Fachada dun dos edificios da Residencia de Estudantes da Universidade de Santiago de Compostela

Campus universitario, Santiago de Compostela, 1950

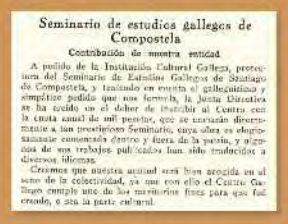
Seminario de estudios gallegos de Compostela

Contribución de nuestra entidad

A ruego de la Institución Cultural Gallega, protectora del Seminario de Estudios Gallegos de Santiago de Compostela, y trasladado en cuanto el galleguísimo y simpático pedido que nos formula, la Junta Directiva se ha creído en el deber de inscribir al Centro con la cuota anual de mil pesetas, que se enviarán directamente a tan prestigioso Seminario, cuya obra es elogiosísimo comenzado dentro y fuera de la patria, y algunos de sus trabajos publicados han sido traducidos a diversos idiomas.

Creemos que nuestra actitud será bien acogida en el seno de la colectividad, ya que con ello el Centro Gallego cumple uno de los meritorios fines para que fué creado, o sea la parte cultural.

Adhírase a:
Institucion Cultural Gallega
protectora do
Seminario de
Estudios Gallegos

Manuel Cao Tumes

Gumersindo Busto

Biblioteca América, 1930

Biblioteca América, 2000

Voces e reaccións coetáneas

Si lo que hace esa colonia, lo hicieran las de los infinitos pueblos de Galicia que andan dispersas por las cinco partes del mundo, nuestra pequeña patria nada tendría que envidiar en cultura a los Estados más prósperos […].
Para ellos no habrá estatuas en vida, porque ni las piden ni habrán de aceptarlas aunque se las concedieran; pero habrá siempre un altar en los corazones patrióticos y bendiciones de gratitud en la posteridad y en la Historia.

Manuel Curros Enríquez, "¡Bien por los aresanos!", *Galicia*, A Habana, 1905.

Creando y sosteniendo escuelas de primera enseñanza en las aldeas de Galicia, las Sociedades Gallegas de Instrucción establecidas en Cuba, prestan a la cultura popular un beneficio de tal magnitud que por él, principalmente, recibirá el caciquismo el golpe más rudo, más eficaz y más decisivo, para su desgaje y destrucción.

Ramón Armada Teijeiro, "Lo que opinan algunas personalidades de la Federación Galaica", *Pro-Galicia*, A Habana, 1912.

É útil e simpático o labor dos galegos das Américas fundando escolas en Galicia. Mais ¿iste labore se non facería de xeito máis trascendente froitífero i-exemprare, non deixando en paz os Gobernos para obrigal-os a que construíran eles as escolas, coma é d'obriga e de xustiza? […]. E hai tamén escolas d'esas, creadas de boa fe, que resultan perigosas e fataes, porque son focos de desgaleguización onde s'inculca nos nenos o deseio d'emigraren, en troque d'imporlles o amore fecundo e santo a tod'o noso.

Antón Villar Ponte, "Cartas da vila. A 'civilización'", *A Nosa Terra*, 1919.

Manuel Curros Enríquez

Ramón Armada Teijeiro

Antón Villar Ponte

Voces e reaccións coetáneas

América les abre los ojos. Desde allá ven mejor su tierra y trabajan con entusiasmo por librarla de todo mal. Ayudan primero a las aldeítas. Esperarlo todo de los emigrantes me parece poco decoroso, y la única manera de corresponder a la efusiva donación de los hijos que salieron a trabajar lejos de su patria es decirles: «Ayudáis a los pequeños. Lo acepto en su nombre y lo agradezco. Pero aquí, en casa, basto yo».

Luis Bello, *Viaje por las escuelas de Galicia*, 1929.

Luís Bello Trompeta

Los ingresos de estos organismos de carácter local se dedican en pequeña parte a fines recreativos y la mayor suma es enviada a Galicia para obras de carácter social e instructivo, y casi no hay Municipio gallego que no cuente con alguna escuela primaria fundada y sostenida por las sociedades de emigrados.

Lois Peña Novo, "El ahorro gallego y la emigración", *Nuevas orientaciones sociales*, 1929.

Lois Peña Novo

Namentras alá na Terra, se fai pouco ou nada pol-a Escola galega, os emigrados, con un criterio trabucado, ainda que con boa intenzón, malgastamos esforzos e cartos no sostemento de escolas rexidas e ourentadas nun senso ruinoso para Galiza. As nosas escolas, as que se sosteñen con cartos d'América, non se conforman co-a laboura desgalleguizante das escolas hespañolas, van mais lonxe: desgaleguizan e ourentan os nosos nenos hacia a emigración, e para colmar a medida, chegan a obsecuenza servil, cos países en que residen os sostenedores, que non outra cousa é, a adopción dos textos oficiales de historia xeográfica etc. d'estes países d'América.

«A creazón da escola galega, como toda laboura galeguizante debe contar con orgaizazóns que cordinen e metodicen a acción de todol-os galeguistas», *A Fouce*, Bos Aires, 1931.

Polo ben público e do Estado

Algunas de vuestras Sociedades piensan limitar sus fines a la construcción de edificios y facilitar el material docente necesario para que el Ayuntamiento pida luego al Estado la concesión de la escuela, cuyo maestro es nombrado por las Autoridades de la Enseñanza y pagado por el Ministerio de Instrucción Pública...

Conferencia de Luciano Seoane Seoane, inspector de primeira ensinanza, pronunciada nas Pontes en 1921.

O edificio das Escolas Graduadas E. de Navasqüés, construído pola sociedade Unión de Residentes de Outes en Bos Aires no lugar de Cruceiro de Roo (Outes-A Coruña), foi finalmente inaugurado o 14 de marzo de 1954, tras moitos anos de xestións e envío de cartos por parte desta asociación instrutiva e grazas ás xestións do embaixador de España na Arxentina, polo que leva o seu nome.
Tras a súa inauguración foi cedido ao Estado, que se tiña que facer cargo do edificio e da súa dotación tanto material como de profesorado.

Texto celebración 50º aniversario da escola.

Placa conmemorativa da escola de Cervo

Placa nas escolas Concepción Arenal de Fene

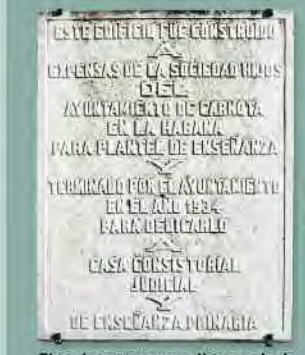

Placa homenaxe na antiga escola de Carnota

Documento notarial de cesión ao Concello de Antas de Ulla das escolas da Sociedad Monterroso y Antas de Ulla, 1956

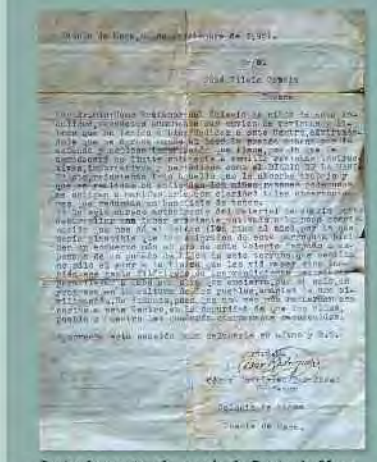

Carta do mestre da escola da Ponte de Mera solicitando material, 1951

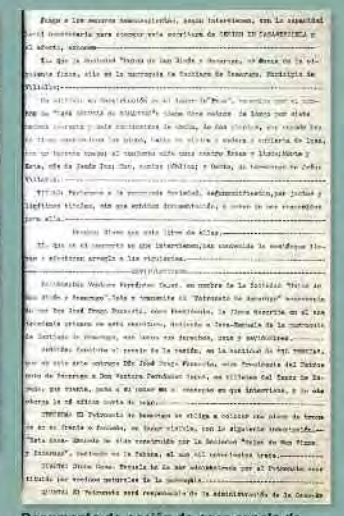

Documento da cesión da casa-escola de Samarugo, Lugo, 1950

Escolas Graduadas Emilio de Navasqüés, 1953

Residentes del P.J. de Órdenes, Bos Aires, 1931

Polo ben público e do Estado

Otra reforma de importancia es suprimir los recursos que se dedicaban a la enseñanza en España. No más sociedades pro escuelas, que constituyen un baldón para la República [...]. La República creará muchas y buenas escuelas y las sociedades deben entregar al Estado las que sostienen y dedicar esos recursos al fomento de cooperativas generales, sobre todo agropecuarias y de consumo, y a la implantación de bibliotecas populares, a fin de cooperar, no sólo en la educación de los niños, sino también en la capacitación general de los adultos.

Sociedad Residentes del Partido Judicial de Órdenes en Buenos Aires. Interesante bosquejo histórico-literario, Bos Aires, 1931.

Grata impresión recibíamos a la terminación de cada escuela, muy grata cuando la sociedad fue condecorada con la Cruz de la Orden Civil de Beneficencia con Distintivo Blanco.
Más que grata, gratísima, fue la que recibimos cuando en el año 1927, los periódicos de Lugo publicaban en lugar preferente de sus páginas la noticia de que, en el último sorteo de Quintas, de los seis Ayuntamientos del distrito de Vivero con sus 49 parroquias, no se había presentado ni un solo mozo analfabeto. Esto colmaba nuestras aspiraciones del momento.

Vivero en Cuba, 1954.

Placa na escola de Entenza, Salceda

Placa conmemorativa no Colexio Marcos de Avellaneda, Baña, O Carballiño

Regulamento de Vivero y su Comarca, 1953

Circular do Goberno Civil de 1941, referida á incautación de escolas

Documento da incautación das escolas das Pontes de García Rodríguez, 1941

Acta da asemblea de socios da Unión Barcalesa. Cesión da escola de Seoane, A Habana, 1994

Vivero y su comarca mandou en 1959 cartos para axudar na construción da escola de San Pedro de Viveiro

Actualidades e porvires

As vicisitudes polas que pasaron as Escolas de Americanos no decorrer dun século foron moi dispares. Adoito vinculadas a un pulso tenso e constante entre dúas forzas, polo regular antagónicas: a vontade de xestión dos seus promotores e os requirimentos por veces coactivos dos poderes públicos e fácticos de cada época. No marco desta dialéctica sucaron singraduras de traza ben distinta. E así arribaron a un presente –cando o conseguiron– con funcionalidades, destinos e fasquías tan desiguais como en rotundo contraste.
Á marxe dos itinerarios percorridos por cada institución e dos avatares polos que transitaron os seus equipamentos, hoxe todos estes edificios, os que permanecen en pé e mesmo tamén os desaparecidos para sempre, constitúen un filón esencial do patrimonio comunitario de Galicia enteira.

Antigo Colexio Cuba, actualmente xulgado, rexistro civil e oficina de correos da Baña

Casa-escola dos Chás, na actualidade mesón de comidas

Escola de Burela, hoxe Unidade Asistencial de Drogodependencia

Antiga escola de Pedrouzos, Brión. Hoxe é cuartel da Garda Civil, xulgado de paz e rexistro civil

Escola de Arzúa. Actual xulgado

Antiga escola de Carnota, hoxe Casa do concello

Antigo grupo escolar do Campo de San Roque, Mañón. Na actualidade atópase abandonado

Antiga escola de Curtis. Funciona como edificio de usos múltiples

Casa-escola Enrique Labarta Pose, Vimianzo. Actualmente, centro sociocultural

Escola Santa Maria das Pontes. Hoxe segue a funcionar como centro educativo

Actualidades e porvires

Grupo escolar Unión Mugardesa. A comezos dos anos 70 foi derruído e no soar construíuse o actual colexio homónimo

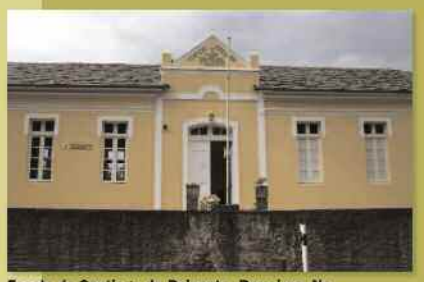

Escola de Santiago de Reinante, Barreiros, Na actualidade é oficina de turismo e local de exposicións

Escola de Roupar, Xermade. Hoxe centro sociocultural

Antiga escola de Calo, Teo. Foi ambulatorio e hoxe é local da asociación de veciños Castro Lupario

Antiga escola de Reádegos, Vilamarín. O edificio foi casa do concello, casa de cultura e actualmente está en rehabilitación

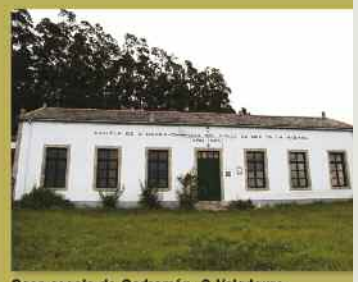

Casa-escola do Cadramón, O Valadouro. Na actualidade é centro sociocultural

Colexio La Luz, hoxe Casa do concello de Coles

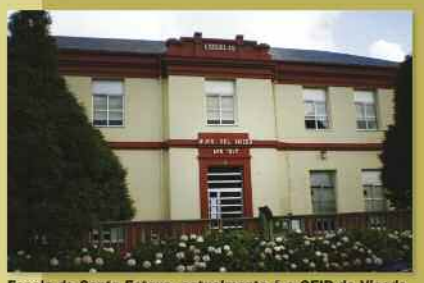

Escola de Santo Estevo, actualmente é o CEIP do Vicedo

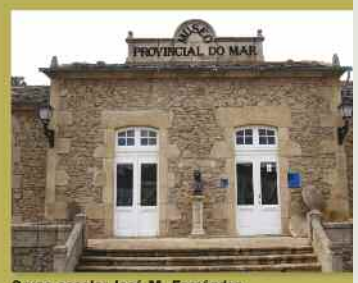

Grupo escolar José M. Fernández Montenegro. Na actualidade Museo Provincial do Mar, San Cibrao, Cervo

Antiga escola de San Claudio, Ortigueira. Hoxe é museo e centro sociocultural

Escola La Antorcha de Cristiñade, Ponteareas. Hoxe Centro Cultural La Antorcha

Grupo escolar Hijos de Limodre. Hoxe é local social e sede da asociación de veciños de Limodre, Fene

Antiga escola de Santiago de Cuíña, Ortigueira. Actualmente é xefatura da policía local e protección civil

Final sen fin: as derivas dun patrimonio comunitario

Leandro Pita Romero

Yo he de añadir unas palabras más, dirigidas al Sr. Ministro de Instrucción pública para expresar la sugestión de cancelar una deuda de gratitud que, a mi juicio, tiene la República con las Sociedades gallegas de instrucción domiciliadas en América, que han fundado y sostenido a sus expensas numerosas escuelas rurales en Galicia.
Ahora, advenida la República, y en virtud de la legislación, estos hombres se encuentran con que ya no es tan necesario su sacrificio, porque los planes de estudios oficiales son los mismos que ellos tenían, habiendo resultado precursores de las orientaciones pedagógicas de la República.
Algo debiera hacerse que viniera a ser un reconocimiento oficial, una manifestación de gratitud de la República española a la labor que han realizado estas entidades y estos hombres.

Diario de sesiones de las Cortes Constituyentes de la República Española (fragmentos), 1933.

A escola da Senra en Bergondo. Edificio reconstruído tras un longo proceso de litixio xudicial por parte dos seus promotores e as institucións públicas

✧LUCES DE ALÉN MAR✧

AS ESCOLAS DE AMERICANOS EN GALICIA

Acabouse de imprimir nos talleres de Alva Gráfica | A Coruña, xuño de 2012

MAR

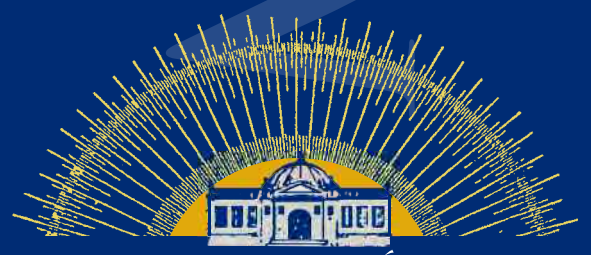

LUCES DE ALÉN MAR

AS ESCOLAS DE AMERICANOS EN GALICIA

ALÉN

CONSELLO DA CULTURA GALEGA

XUNTA DE GALICIA
PRESIDENCIA
Secretaría Xeral da Emigración